

VIGALA MURDE PEAJOONED

(ARUANNE MURDEKORJAMISEST
SUVEL 12. V.—20. VI. A. 1916)

KIRJUTANUD

ALB. SAABERK

392/55.

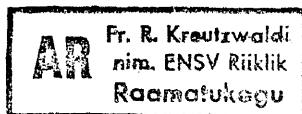
Joh. Palm

A# 956/20.

Helsingis 1917

Soome Kirjanduse Seltsi trükikojas.

Ar 917
Saareste

38347

Sissejuhatuseks.

Läänemaa murrete piirkonda tohiks kahtlemata uurijale üheks huvitavamaks tööalaks pidada, kõige pealt juba sel põhjal, et keelemehed nimetatud maanurka seni täieste puutumata on jätnud (seni on meil uuritud üksnes Kodavere ja Saaremaa murdeid; aineid on kogutud ka Haljala ja Kuusalu kihelkonnest); teiseks põhjuseks oleks ka asjalugu, et sinne kant, nim. kõne alla tulev Läänemaa lõunapoolne osa, linnadest ja randdadest võrdlemisi kaugel seisab, nii siis on keelelise assimileerimise võimalused siin enam-vähem kasinad. Suurlinn ei kisu siit (Märjamaa, Kullamaa, Vigala, Kirbla, Martna, Lihula, Karuse ja Hanila kihelkonnest) endale mitte nii väga kui mujalt erksamaid ja anderikkamaid jõudusid, sellega oleks ka mõistetav siinsete murrete õige suur sõnavaraline rikkus ja peenete tähendusevarjunditega sõnade rohkus, selle vastu aga linnalähedest kihelkonnest, nagu Pärnu-Jaagupis, ehk jälle Harjumaal: Jüris, Hageris, Nissis — sõnastiku kehvus. Ja edasi, on Läänemaa ja põhjapoolne Pärnumaa suurte soode ja metsade poolest rikas, mis selle maa-ala üksikuteks, eraldi seisvateks osadeks lõhuvad ja nõndaviisi eri murrete tekkimist tuntavalt jõutavad ja murrete ühtesulamist ja sarnanemist raskendavad. Nõnda on näit. Vigala vald (samanimelises kihelkonnas), Mihkli kihelkond ja Varbla ning Saulepa vallad (mõlemad Hanila kihelkonnas) ümbrusest enam-vähem lahusseisvad maanurgad, millega siis ka mõistetav nende murrete terav lahkumine muu Lääne- ja Pärnumaa keelest.

Nii hästi keeleliselt kui ka maadeteaduslikult langeb Läänemaa kolme suurde osasse: 1. Hiiumaa, 2. Põhja-Lääne-

maa (kuni Kasari jõeni), 3. Lõuna-Läänemaa (mille keel Põhja-Pärnumaa omale mitmeti lähedane): Vigala, osa Mihkli kihelkonnast ja Kirbla, Lihula, Karuse ja Hanila kihelkonnad. Kesk-Tallinnamaa („kirjakeele ala“) murretele ligineb neist kõige enam Põhja-Läänemaa keel. — Lõuna-Läänemaa keelekind jäguneb oma poolt mitmesse eri murdesse, millest kõige iseloomulikumad on Vigala, Mihkli ja Varbla omad. — Suuremat osa Lõuna-Läänemaa murdeid karakteriseerivad järgmised erijooned: 1. õige sagedane vokaalsünkope (täishääliku väljalangemine) ajasõna teises silbis, 2. oleviku ja mineviku 1. isiku lõpu *-n:e* puudumine, 3. *-ks-* > *-ss-*, *-s* teatavatel kordadel ja 4. konsonandipeenenduse piiratus.

Alamal järgnevas esituses püüame n. n. Vigala murde peajooni ärätähendada; s. o. karakteriseerida murret, mida kõneldakse Vigala valla piirkondades (sanimelise kihelkonna läänepoolses osas) ja mida rajavad: põhjas, Kullamaa kihelkonna poolt Teenuse ja Kasari jõgede vahelised sood ja metsad ja Märjamaa poolt samati sood ja metsad; ida sihis, Velise valla vastas, soosed ja metsarikkad Päärdu vallamaad; samati ka lõunas, edelas ja läänes, Pärnu-Jaagupi, Mihkli ja Kirbla kihelkonde piiridel määratud metsad ja rabad. — Kõne alla tuleksid allpool peasjalikult need keelelised nähtused, mille poolest Vigala murre lahus seisab Põhja-Eesti murretest üleüldse ja Läänemaa murretest eriti.

Juba looduse ja rahvatõu poolest on Vigala nurk väljapaistev ning eraldi seisev tervel Läänemaal ja põhjapoolsel Pärnumaal. Maa on tasane, täieste vaba põllukividest, viljarikas, metsavaene, suurte veeohtrate (Teenuse, Kasari ja Päärdu) jõgede vahel, savise pinnaga. Rahvas on suure ja täie kasvuga, tegev ja töökas, ettevõtlik, vaimliselt erk, rõemsameelne, avalik ja jutukas. Üleüldse, tuleb tunnistada, on Vigala rahval palju ühiseid jooni mulkidega, ja nad isegi kinnitavad, et vanaste suure katku ja nälja järel Viljandimaalt (praeguse keele järel otsustades vist lõunapoolses osast) siia rännanud, viljarikkale ja hästi haritud maale, mis sel ajal elanikkudest tühi olnud.

Ühendused välisilmaga (mis keeleuurijale mitmeti tähtsad) on Vigala rahval järgmised: 1. „linnaga“ (selle all mõeldakse seal ja ka naabri-kihelkondades Tallinna; teisi, Haap-

salu ja Pärnut, kutsutakse nime järel) on Pärnu-Tallinna maantee Märjamaa kaudu ja ühendus randteega maanteel: Kullamaa-Risti, 2. Pärnu linnaga maantee Pärnu-Jaagupi kaudu. Kuigi Tallinna tee Pärnu omast enam kui poole pikem, ollakse siiski peaaegjalikult eelmisega ühenduses. Kala sisseostmas käiakse enamalt jaolt Hanila ja Karuse kihelkondades, harve mini ka Pärnu poolsetel randadel.

Kui me allpool üleüldise kõnekeele hääldamisest ja kirja keele kujudest kõneleme, siis mõtleme nende all enam-vähem harilikku pruuki, mis Põhja-Eesti murrete (Harju-, Järva- ja Virumaa; — viimase rannad ja idapoolne osa mahaarvatud) hääldamisele omane, ja neid vormisid, mis juba kirjakeeles teatava maksvuse on omandanud.

Transkriptsioonimärkide seletuseks.

Märk	~	kons. ehk vok. peal	=	ülilühike kons. ehk vok.:	<i>þ, ñ, ä, ǣ</i>
"	"	" " " "	=	poolpikk " " "	: <i>k, ñ, e, e</i>
"	"	" " " "	=	pikk " " "	: <i>t, s, v, ä</i>
"		vokaali peal	=	ülipikk vokaal	: <i>õ, i</i>
"	"	all	=	vok. sünnitab eelmise ehk järgneva vokaaliga diftongi:	<i>aɛ, õɛ</i>
"	'	konsonandi peal	=	kons. on peenendatud:	<i>l', n', s', t'</i>
"	'	vokaali (e, o, a) peal	=	vok. hääldakse enam suu esiosas kui harilikult:	<i>e, o, a</i>
"	^	vokaali (ö) all	=	vok. hääldakse enam suu esiosas (ö läheneb ü:le):	<i>õ</i>
"	o	konsonandi all	=	kons. sünnitab silbi:	<i>r, l, n</i>
"	'	vokaali järel	=	vokaal on pearõhuline, näit. <i>a</i> sõnas	<i>näsa-nmä</i>
"	^	vokaalide (e, i) all	=	vokaalid hääldakse suu tagaosas:	<i>e, i</i>
"	'	vokaalidevahelise <i>i</i> :i eel	=	<i>i</i> algab järgnevat silpi.	

b, d, g = kirjakeele *b, d, g*

pp, pp; kk, kk; tt, tt = kirjak. *p, k, t*

pp, kk, tt = kirjak. *pp, kk, tt*

ll, mm, nn, rr, ss = *ll, mm, nn, rr, ss* nõrgas astmes

ll, mm, nn, rr, ss = *ll, mm, nn, rr, ss* tugevas astmes

ŋ = veläärne ninahäälik, nagu *n* Eestis *g* ja *k* eel, näit. *kaŋgàs*
'kangas', *paŋk* 'pank'

ð = *b* ja *v* vaheline konsonant

β, ð, γ = oletatud algsõome (labiaalne, dentaalne ja palataalne)
spirandid

μ = tummalt kuulduv *m*.

j silbi algul = kirjak. *j*.

Loen oma kohuseks siin kohal avalikult tänada kunstnik
H. Laipmani ja kooliõp. J. Rokka, kes oma lahkete nõuan-
nete ja soovitustega Vigalas murdekorjamise kordaminekuks roh-
keste kaasa aitasid.

A. S.

I. Konsonandid.

A. Helita klusiilid (helita sulghääled): *k, p, t*.

1. Sõna algul.

kl-, kr-, pl-, pr-, tr-.

§ 1. Kuna suuremalt osalt Põhja-Eesti murretes laensõnade algul konsonandi ühendused *kl-, kr-, pl-, pr-, tr-* alal on hoidunud, esinevad Vigala vanema põlve keeles ainult nende ühenduste lõpulülid *l-* ja *r-*: *lās* 'klaas', *lār* 'klaar', *rāB* 'kraav', *ruūt* 'krunt', *ratti* (*pidi kiinni võtta*) 'kratti (*pidi kinni võtta*)', *lidi al* 'pliidi all', *latsid* 'platsid', *lihk* 'plink', *roõa* 'proua', *rükmä* 'pruukima', *rēs* 'prees', *raõst* 'praost', *rē* 'prii', *rahvima* 'trahvima'. Üksnes sõnas „Kristus“, mille kirjakeelist kuja rahvas alati kirikus kuuleb ja nõnda selle sõna häälikseaduste järele painutamises takistatud on, on hääldamise hõlbustuseks *k* ja *r*:e vahele tekkinud *õ*: *kõrētūs* (ka Vändras: *kõrētus*).

Ülemal olev häälikseadus maksab samati Mihkli, Kullamaa ja Märjamaa, osalt ka muu Läänemaa kohta. Ka vanemas kirjanduses leiame Gösekeni töös „*Manuductio ad Linguam Oesthonicam*“ (Reval, 1660), mille põhjaks suuremalt osalt Läänemaa keel oli, enamalt jaolt üksikkonsonandiga algavaid kujusid: *Chrönen / Röönima*, *Chrystall / Ristalli* (lhk. 154). *Brauhēn / ruhkima* (lhk. 147), *Fenster / laas adu* (186), *rellit* 'trellid' (367), j. n. e.

2. Sõna sees.

a) Silbi algul.

§ 2. Vigala murde iseloomulikumaks jooneks on järgmised, ka Lõuna-Eesti (Tartu) murretes esinevad nähtused, kus kirjakeele *b, d, g*:le (= *b, d, g*) vastavad lühikesed gemineeritud konsonandid: 1. Sõnad, mille II:e ja III:a silbi vahelt on muiste konsonant kadunud: *kiippe* (: *kizəpav*) 'kibe', *kaippe* 'kabe', *lippē* 'libe', *tikkē* (: *tisəpav*) 'tige', *makke* 'mage', *lakke* 'lage', *sōkkē* 'sōge'; partitiivid (osastavad): *añnā nukkā* (: nom. *nueā*) 'anna nuga', *mā tappā sikkā* (: nom. *sieā*) 'ma tapan siga', *akkō tegemā* 'agu tegema', *nāp ō ühtē nakkō* 'nad on ühte nägu', *paḷō nukke* 'palju nuge', *tāttā* 'teda', *ōtte* (: nom. *ōpē*) 'ōde', *ōmē tuləb sattō* 'homme tuleb sadu', *senā tuppā* 'seda tuba', j. n. e. — 2. Järgmised kokkutõmmatud ja (vist nende analoogia mõjul) mõned teised kahesilbilised vokaaltüvedega ajasõnad (oleviku ainsus, oleviku paljuse 1:e ja 2:e isik, käsikiva kõneviisi ainsuse 2:e isik): *makkā* 'magan', *makkāv*, *makkāb*, *makkārne*, *makkātte* (kuid 3:as is. palj. *maəirvad*), *makkā* 'maga' (kuid: *maəāsi* 'magasin', *maəāsitte*, inf. *maəāma*, *maəāva*, *maəānv*, j. n. e.); *sekkā* 'segan', *sekkāv*, ... *sekkātte*, *sekkā* 'sega' (kuid: *seəāvāv*, *seəāmā*, j. n. e.); *lukke* 'loen', ... *lukkētte*, imperat. *lukke*. Sama nähtus kordub veel järgmistes ajasõnades: *iaəāma*, *sueəāma*, *puəāma*, *koəāma*, *ieəāmā*. — 3. Omadussõna: *sākkāb* 'sügav', harva ka *lukkēb* 'tugev'. — 4. Määrsõnad (adverbid): *likkē* 'ligi', *ettēssi* 'edasi', *takkāssi* 'tagasi'.

Ülemaal nimetatud 1. 3. ja 4. nähtus esinevad ka Mihkli, Kirbla ja Hanila kihelkondades, kuid mitte järjekindlalt. Punkt 2. on üleüldine nii hästi kolmes viimaks nimetatud kihelkonnas, kui ka Kullamaal, Märjamaal ja Pärnu-Jaagupis.

Vanemas kirjanduses leiame A. Thor-Helle'lt (*Kuruzgefazte Anweisung zur Ehstnischen Sprache. Halle. 1732*) nähtavaste punkti 2:e kuuluva sõnakuju: „(rammaliseses puus perre) sukkeb (omma aega ikka)“ — 'ein stök der bey kräften ist, hält den schwarz immer zu seiner zeit' (lhk. 403). Kuid lhk. 180. leiame sõnast „sugema“ siiski kuju *suggeb* („se asfi suggeb senna kohta“ — 'das schickt sich gut dahin').

§ 3. Oleviku paljuse 3:as isikus on klusiil häälikseaduslikult alal hoidunud: *teäväd* 'teevad', *luèevad* 'loevad', *añväd* 'annavad', *savävad* 'sajavad', *laskväd*, j. n. e. Ka mujal Läänemaal ja põhjapoolsel Pärnumaal (Kullamaa, Märjamaa, Mihkli, Hanila, Pärnu-Jaagupi, j. n. e.) esineb eelnimetatud puhul tugev aste.

b) Silbi lõpul.

§ 4. Klusiilide edustus rühmades *-tr-*, *-pl-*, *-pr-*, *-kl-*, *-tv-* on Vigala murdes järgmine: *atr*, om. *adrà*, os. *aträ*; *nõtr*, *nõträv*, os. *nõträ*; *ketr*; *otr*; *ovràn*; *põtr*, *põvràn*; *teŕ*, *tevrèn*; *sõpr* 'sõber', *sõvràn*, *koŕr*; *kapl* 'patakas, pank' (vrd. Soome „kappale“?), *kablàn* (*lumè kablàn*; *iŕ k.* 'jää pangad'); *lipl*, *lìblèn*; *kuŕl*, *kublòv*; *vikl*; om. *vielà*; *latp* 'latv', om. *lavbà*; *ritp*, *rihvàn*, ains. os. *ritpä*.

§ 5. Klusil *k* on I-le silbile järgnevas *-ks-* rühmas kadunud sõnas: *iõsma*, oleviku I. is., *mā iõsè* (vrd. *eŕ sà iõstà ~ iõstä*).

Teisest silbist kaugemal seisvas *-ks-* rühmas on *-k-* sarnanenud (assimileerinud) kõrval oleva *s*:ga järgmistel kordadel: 1. Arvsõnad: *kahèssa* 'kaheksa', *ühüßsä* 'üheksa'. — 2. *-s* (< *-ks*) lõpulised nimisõnad: *kattüßsè* (: *kattüs*) 'katused', *sõrmüßsè*, *iüßsè* (< **hißpukset*) 'juuksed', *künnüßsè*, *iänèßsè*, *küßsè*, *kañnüßsè*, *rè ialäßsè*, *kerüßsè*, *paëlò veßsìn*, *paëlò varèßsìn*, j. n. e. (kuid: *pettüßsè*, *üènrusè* j. n. e.). 3. Saav kääne (translatiiv): *läks sañvìð*, *tühàs* 'tühjaks', *külmàs*, *esitteð*, *kolmèð* *pāvàs* 'kolmeks päevaks'. 4. Tingiv kõneviis (kõik ainsuse ja paljuse isikud *s* lõpulised): *olèð* 'oleksin, oleksid, . . . oleksite, . . .', *sàs* 'saaksin, . . .', *tahàs* 'tahaksin, . . .', *mè võttàs* 'meie võtaksime', j. n. e. — 5. Tehtaviku olevik kindlas kõneviisis (pres. pass. indik.): *müüjüßsè* 'müüakse', *tahèttàsse*, *anttaßsè* 'antakse', *tülläßsè*, j. n. e.

Nimetatud *ks* > *ss*, *šs*, *š* esineb suuremal ehk vähemal määral ka mujal Läänemaal ja Põhja-Pärnumaal: Kullamaa, Märjamaa, Kirbla, Hanila, Mihkli, Pärnu-Jaagupi j. t. kihelkondades. Se nähtus ühendab Lääne- ja Pärnumaa murdeid peaaesjalikult Lõuna-Eesti omadega, kuigi ta ka Saare-, Harju-, Järva- ja Virumaaal tundmata pole. Vanemas kirjanduses on *s*, *ss*

(pro: *ks*) haruldane, leidub aga süski paiguti Mülleri Jutlustes, Gösekenil („kattusse ka töld“, *Manuductio*, lhk. 235), A. Thor-Hellel ja Piibli esimeses trükis (a. 1739): karja loodusfed 'karja lojused' (I. Moos., 37, 2). Sagedam on *ks*: kadixa 'kaheksa' (H. Stahl, *Hand- und Haufbuch*, etc. Rerval, 1632—38. — IV, 245), juhæet 'juuksed' (ibid., IV, 149), weize poiat 'veise pojad' (Göseken, *Manuductio*, 184), jænneke oblikad (Thor-Helle, op. cit., 293).

-ts-

§ 6. Teisest silbist kaugemal esineb *-ne* tüvelistes nominates *ts* järgmistes paradigmades: *vesitsen* 'vesised', *kolmetsen* 'kolmesed', *simatsen* (: *simâne* - 'märg, märja mustusega kaetud, leemetav'), *karjatsen*, *nällatsen* 'näljased', *sarnatsen* 'õrnad, haiglased, kidevad', *uõmatsen* 'uimased', *elitsen* 'õlised', *õbetsen* 'hõbedased', *unitsen* 'unised', j. n. e. (selle vastu aga: *obetsen* ~ *obusen*, *luõtsen* 'luised', *varatsen*, *punatsen*, *eõnitsen*, *esimesen*, *põõlmesen*, *sulatsen*, *tulitsen*, j. n. e.).

Mis vanemasse kirjandusse puutub, siis esinevad Piibli esimeses trükis (1739), milles tubliste Läänemaa keelt leidub *) (oli ju Piibli tõlkijate hulgas ka Kullamaa õpetaja Gutschlaff), seesugused *ts*:lised sõnakujud kui: *neetsinatset* (Jes., 49, 21), *sarnatses* (Matt., 6, 8), *põratsel* (Hiub, 31, 3), j. n. e. H. Stahl näib järjekindlalt *s*:lisi tarvitavat: *sestinnase* (op. cit., IV, 137), *sestinnase* *ahsta sees* (ib., II, 20), *nedtstinnaset* (ib., I, 12), samuti Göseken: *Sestinnaset*, *Seststinnaset* (lhk. 35). A. Thor-Hellel on *sarnatses* (op. cit., 403) ja *ækkitselt* (ib., 84) kõrval ka *karwaset* (ib., 176).

Peale Vigala on *ts*:lised sõnakujud kaunis üleüldised ka Kullamaa, Märjamaa, Kirbla, Mihkli, Hanila ja teiste ümbruskonna kihelkondade nüüdispõlve keeles.

*) Tuleks tähendada, et suurem osa neist Piibli I:se trüki sõnakujudest, mida H. Prants (E. Kirj., 1915, lhk. 337) lõunaeestilisteks peab, võib niisama hästi ka Läänemaaalt pärit olla, n. n. *ijõsõb* (jõsõb) 'jookseb', *kanõvõb* 'kannavad' (Piiblis: *kandwõb*), *teõvõb* (P.: *teggewõb*), j. n. e.

B. Helita klusiilide nõrgad vasted: δ , γ .

Silbi algul.

a) Rõhulise silbi järel.

§ 7. *Vok.* + δ . Vokaali järel on muistse δ edustus Vigalas mitmeti teistsugusem, kui kirjakeeles ja mujal Põhja-Eesti murretes. Eriti Läänemaa ja Põhja-Pärnumaa murrakutest ei erine Vigala keel selles asjas siiski mitte suurelt. Kõne alla tuleksid järgmised peapunktid: 1. Algsome spiranti δ :d vastab *v* omandavates asesõnades: *mevè* 'meie, *намъ*, *notre*', *tevè* 'teie, *вамъ*, *votre*'. Samad kujud on tarvitusel ka Pärnu-Jaagupi, Mihkli ja Tõstamaa kihelkondades. — 2. Pikk. *vok.* + δ > pikk. *vok.* + *i*- > lühike *vok.* + *ii*-: (*üis*:) *uüièv* 'uned', *uüieste* 'uneste', (*küas*:) *kuüiès põlv* 'kuues põlv', (*këmä*:) *keüiä* ~ *kiüiä* 'keeda' (Kirblas, Hanilas, Mihklis ja Pärnu-Jaagupis samati). — 3. δ > *i*: (*muvã*:) om. *muüä*, *muüäne* 'mudane', (*uvü*:) om. *uüü*, *uüüne* 'udune', *oüär* 'udar' (esimesed kaks kuju ka Kirblas, Mihklis, P.-Jaagupis, Kullamaal, Märjamaal, Hanilas; kolmas üksnes kolmes esimeses kihelkonnas); latiivi kujudes: *tulè meüiä* (< **meidäk*) 'tule meile!', *lähmè teüiä* (< **teidäk*) 'lähme teile!' (ka Kirblas ja P.-Jaagupis). — 4. δ > 0 (kadunud): *kaŋeä kue* 'kanga kude (koe)', *mãnvãmä* 'määdandama'. Sõnas „kude“ on δ > 0 peale Vigala veel kuues ülemahnimetatud kihelkonnas.

Vanemast kirjandusest leiame tunnistusi punkt 1. jaoks: *meddy* (keidke *meddy* willezuzze fiddes, Müll. Jutl., 255), *meddi* (Isfa *meddi* ke finna ollet *Taiwas*, Stahl, op. cit. I, 4); punkt 2. jaoks: *vdeft* 'uuest' (Müll. Jutl., lhk. 118).

§ 8. Sõnast „koht“, Vigalas *koht* ~ *kõht*, kuulduv vanematel inimestel paljus *koõhãv* ~ *kuõhãv*, ja sõnast *uhtmä* 'uhtuma' olevik *uõhõ* 'uhun', j. n. e. Siin esinev ξ edustab nähtavaste muistist δ :d. Arenemise asted on olnud vist järgmised: **kohdat* > **kohiãv* (nagu: **tehdã* > *teüia*, **nãhdã* > *nãüia*) > *koõhãv* (i hääliku transpositsiooni kaudu, nagu *ahüov* > *aõhõv*, *põhüãv* > *põõhãv* samas murdes). Ka Mihklis (ja P.-Jaagupis) leiame samasuguse nähtuse: *koõhãv*, *uõhõn* (< **uhõon*), *uõhõt*-

tama. Praegusel ajal võib Vigalas nimetatud δ jälge ainult üksikute vanemate inimeste hääldamises kuulda, ja sedagi mitte kõigis paradigmatades.

§ 9. Likvida *l*:e järel on γ Vigalas esite muutunud *i*:ks ja siis assimileerinud eelmisega: *selländ* 'seljad', *iälland* 'jäljed', *nällätseen* 'näljased', *küllend* 'küljed' (kirjakeeles $\gamma > i$). Tremulandi *r*:e ja spirandi *s*:e järel on γ kadunud ($r\gamma > rr > r$, $s\gamma > ss > s$), nagu kirjakeeleski: *karattašse* 'karatakse' (Mihklis aga: *karärrattašse*), *visattašse*, *visättud* (Mihklis: *viššätse*, *viššättod*).

b) Rõhuta silbi järel.

§ 10. Kui esimene silp pikk, on rõhuta silbile järgnev δ kadunud järgmistel kordadel: 1. Infinitiivides: *istü* 'istuda', *õđerü* 'höeruda', *kikkü* 'kiikuda', *otsi* 'otsida', *pühki* 'pühkida', *leppi* 'leppida', *rääki* 'rääkida', *tikkü* 'tõusta', *kippü* 'kippuda'; — *pekšä* 'peksta', *maksä* 'maksta', j. n. e. (Kaasrõhulise silbi järel on aga algupärast δ :d edustamas *v*: *virüttava*, *värstana*, j. n. e.) — 2. Paljuse omastavas ja sellest tuletatud käänetes: *parmē* 'parmude', *läzi sõrmē*, *pihèrvav öläē sēs*, *lehtë sēs*, *kaškësa* 'kaskedega', *laevē peäl*, *sukkësa*, *kappësa* 'kappadega', j. n. e. Nimetatud nähtus on ka muu Põhja-Pärnumaale ja Läänemaale iseloomulik.

§ 11. Muistne γ on Vigalas muutunud rõhuta silbi järel *ε*:ks sõnades: *kaväas* 'kadakas', *paläas* 'palakas', 'lina'. Samad kujud korduvad ka Mihkli, P.-Jaagupi, Märjamaa ja Väandra kihelkondes.

C. Spirandid (hinghääled): *s*, *h*.

§ 12. Seesütlevas muutes (inessiivis) sõnast *käsi* ei esine lõpu *s* (< -ss-) Vigala (samati ka Kullamaal, Märjamaal, Mihklis ja mujal ümbruskonnas) murdes mitte: *tä õ mö käē* 'ta on minu käes'. Nimetatud nähtust võiks ehk kõrvuti seada *s*:e kadumisega sõnas *ka* 'тоже' < *kaas* (Mülleril, Stahlil ja Gösenkil) < **kans*, ja võib olla ka sõnas *tä* (kujul ta Thor-Hellel

ja teistel vanematel kirjanikkudel; *taa* Koidulal. M. Veske E. rahvalauludes) < *täs* 'taas, jälle'.

Lõpu-*s*:e puudumist inessiivis „käes“ leiame juba A. Thor-Hellelt („*fiis* on wiimne kohhus kä“, op. cit. 418. j. m.) ja esimesest Piibli trükist: „*töeste* minno õigus on Jehowa kä, ja minno tö palk mo Jummalä kä“ (Jesaja, 49, 4), kä 'käes' (Moos. V, 17, 18), kuid sagedaste ka *kües* (Matt., 6, 5).

§ 13. Gemineeritud -*s*- esineb Vigalas üksik -*s*:-e asemel järgmistes sõnakujudes: os. *nüssö* ~ *nüssü* (: *nisü*), palj. os. *pest* *küssä* ~ *küssi* (: nim. *käsi*), *põlettas* *süssä* ~ *süssi* (: nim. *süsi*); — *mä vässi ä* 'mina väsin ära', *vässittämä* 'väsitama', *tä küssib* 'tema küsib' (: *mä küssisi* 'mina küsisin'); *mä lass* *liyöü* 'lasksin liugu', *küssi* 'käsin'; — *vaššäk* 'vasak', *taššä* 'tasa', *aläpässä* 'alatasä', *õssi* 'öösel', *ettessi* 'edasi' (~ *eväsi* ~ *evisi* ~ *evësi*), *tačkässi* 'tagasi'. Sarnaseid kujusid leiame ka mujal ümbruskonnas (Kullamaal, Mihklis, Kirblas, Märjamaal, Hanilas j. n. e.). Neist on viimased kaks: *ettessi*, *tačkässi* (Kirblas, Kullam. ja Märjam.: *evässi*, *taevässi*) sündinud võib olla nimisõnade illatiivi lõpu -*sse* analoogia mõjul (vrd. siiski Lihula *evätsi*, *taevätsi*, Hanila *evëtsi*, *taevätsi*). Üksik. *s*:e gemineerimine *ss*:eks sõnakujudes nagu Vigala *vässi* 'väsin', *vässittämä* 'väsitama', *küssib* 'küsi' j. n. e. on õige harilik Lõuna- ja Lääne-Eesti murretes, vrd. näit. *s* > *ss*, *l* > *ll*, *n* > *nn*, *m* > *mm*, *r* > *rr* mitmetes ümbruskonna murretes: Kullam. *vaššäk*, *evässi*, *taevässi*; Hanilas (Paatsalus, Massus) *luššikkas* 'lusikas', *vaššikkas* 'vasikas', *aläpässä* 'alatasä'; Toris *küssis* *allä* 'küsi alla', *ollin* 'olin', *ollä* 'oli', *tullin* 'tulin'; Kullamaa ja Vigala *innëtto* 'inetu'; Tori *pañni* 'pani'; Kullamaa, Märjam. ja Vigala *saimmä* 'sama', *nisañmä* 'niisama', Tori *sürris* 'suri' j. n. e. (vrd. §§ 16, 19). Neist on mitmed, nagu *küssis*, *ollin*, *tullin*, *saimmä* j. n. e. häälikseaduslikult muiste järgneva *h* mõjul gemineerinud; tume on siiski seesuguste kujude sündimine nagu: *luššikkas*, *vaššikkas*, *vaššäk*, j. n. e.

§ 14. Nagu mujalgi Läänemaal (osa Hiiumaad väljaarvatud) ja Põhja-Pärnumaal, on Vigalas sõnaalguline *h*-kadunud: *irmüs* 'hirmus', *akka* 'hakkan', *äñd* 'händ', *illä* 'hilja', j. n. e.

D. Nasalid (ninahääled).

§ 15. Sõna sees olev *-n-* on Vigalas (ka mujal naabrikihelkondades) kadunud: 1. Asesõnades: *mõl* 'minul, mul', *mõlt* 'minult, mult', *sõl* 'sinul, sul', *sõlt*; genetiiv ja sellest tuletatud muuted sõnast *isi* 'ise': *ēsē* ~ *ēsē* 'enese', *ēsēl* ~ *ēsēl* 'enesel', j. n. e. — 2. Määrsõnas (adverbis) *sī* 'siin'. — Konsonandi *n:e* kadumine ülemal nimetatud kujudes on arvatavaste sündinud lausefoneetilistel põhjustel.

§ 16. Geminata *-n-* esineb Vigala murdes sõnades: *uñnik* 'hu(n)nik', *kañnikkas* '(leiva) kanikas', *señni*, *kuñni* (vrd. ka *innetto* < **inhetto* 'inetu'). Erandiks on sõna *sõnik*. — Vrd. § 13.

§ 17. Kirjakeelest eraldab Vigala murret teravalt sõnalõpulisel *-n:e* kadumine järgmistel kordadel: 1. oleviku I:es isikus: *mā sēsā* 'mina seisan', *tulē* 'tulen', *tī* 'teen', j. n. e. — 2. mineviku I:s isikus: *mā sešsi* 'seisin', *tukšsi* 'tukkusin', *istsi* 'istusin', *kõžsi* 'käisin', *ražsi* 'rausin', j. n. e. — Peale Vigala on *-n* kadumine mõlemal ülemal nimetatud puhul omane ka Kirbla ja Hanila murrakutele. — 3. *-n* (< *-m*) on kadunud lause rõhuta paigas sõnas *ū* ~ *ō* 'on' (rõhulises paigas aga *oñ*). — Viimane nähtus on õige laialdane kogu Põhja-Lääne Eestis (kujul *ō*).

§ 18. Algsome *-ŋ-* näib jälgi jätnud olevat sõnas *idä* 'jää', om. *idä*, paljuse osastav *idäsiv*: *idä minēk* 'jää minek', *idä lähvān* 'jääd lähevad'. Soome-ugri kujukse on oletatud **jäñä*.*) Peale ülemal esineva *-B-* sõnas *idä* leiame muistse *-ŋ-* jälgi veel teistes (Wiedemannil esinevates) „jää“ sõna murdelistes teisendites: *ägjä*, om. *äjä* (Tartu murdest), *jähi*, om. *jähi* (Läänemaalt). — Sõnakuju *idä* (puudub Wiedemannil) on Vigalas ja naabruses olevas Päärdu vallas praegusel ajal veel ainult väheste vanemate inimeste kõnes pruugitav. Hariikum ja nooremate juures üleüldine on *ēä*, om. *ēä*.

*) Josef Szinnyei: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft (Sammlung Göschen), lhk. 43.

§ 19. Nii kui mujalgi ümbruskonnas, esineb ka Vigalas gemineeritud -m- sõnades: *ümmärõone*, *kuumärõama*; *saõmmà* 'sama', *nõsaõmmà*, *saõmmàtti*, *tiõmmàkki* (*õnàõ*) 'timuti(heinad)' (vrd. § 13).

E. Likvidad: l, r.

Likvidate edustuse asjus Vigala murdes oleks järgmist tähendada:

§ 20. Sõnas *ütlõmä* on l assimileerinud järgneva t:ga kujudes: *üëttässe* 'öeldakse, üteldakse', *üëtti* 'öeldi, üteldi', *üëttüd* 'öeldud, üteldud' (kuid: *mà ütlõ*, *mà ütlõsi*). Ka mujal Läänemaa murretes on algupärase l: e saatus nimetatud sõnakujudes analoogiline.

Dissimulatsiooni teel on l > n sõnas *lõnõs* 'lehelis', 'мелокъ' 'lessive' (Kullamaal: *lõnõs*, Hanilas: *lõnõs*). Teiselt poolt, võiks ka nimetatud kuju kõrvuti seada järgmiste l ~ n nähtustega mujalt Eesti murretest: pabul(as) ~ *pabõn* (Mihklis), taldrek ~ *taõnrek* (Varblas, Mihklis), *kamõsõl* ~ *kamõsõn* (mõlemad kujud Läänemaalt), materjal ~ *matõerjan* (Kullamaal), *välttuma* (Vigalas) ~ *vãnttuma* (Mihklis), *vãlttima* (Märjamaal) ~ *vãnttima* (Kirblas, Hanilas), *viõlãbu* ~ *viõnãbu* (mõlemad Lõuna-Eestist) 'kirsipuu' (*viõnã* < *виõна*), j. n. e.

§ 21. Vokaalidevaheline r on välja langenud sõnas *ã* 'ära', niihästi lause rõhulises kui ka rõhuta paigas. Nimetatud nähtus on suuremal ehk vähemal määral tuntud kõigis Lääne-, Harju- ja Järvamaa murretes.

Vanemast kirjandusest leiame *ã* pro „ära“ juba A. Thor-Hellel: *saddõ lõmmatab neid ã* (op. cit., 393), *lahkufime jälle ã* (405), j. n. e.

F. Poolvokaalid: j, v.

§ 22. Konsonandile järgneva poolvokaali j edustuses Vigala murdes tuleb eraldada järgmisi momenta: 1. Rühmas -hõ- on sündinud j:i metatees: *aõhõõ* 'ahjud' (: *ahõ*), *põõhõõ*

'põhjad' (: põh), *laēhàv* 'lahjad' *), *kaēhò* 'kahju' *), *kuēhàv* 'kuhjad', j. n. e.; eesvokaali eel on *i* aga täieste kadunud: *tühhàv* 'tühjad', *tühhèndàmä*, *kahètsema*, j. n. e. — 2. Rühmas -*li-* on *i* eelmise *l*:ga assimileerinud, -*ll-*:e sünnitades: *pa'llàs* 'paljas', *pa'llàv* 'paljad', *nallàkkas* 'naljakas', *iä'tlèv* 'jäljed', *nèllàs* 'neljas', *nällàtsev*, *vallàv*; erandiks on *paēlò* 'palju' (Märjamaal siiski *pa'llò*); kui algupärase -*li-* eel on *i*, *ü*, ei ole -*ll-* mitte palataliseeritud: *villàv* 'viljad' (: *vili*), *i'llèm* 'hiljem', *küllèv* 'küljed' (vrd. § 31). — 3. Ka rühmas -*si-* on järgmine konsonant eelmisega sarnanenud, rühma -*ss-* sünnitades: *a'ssàv* 'asjad' (sellega kõrvuti tarvitakse siiski ka kuju *a'sjàv*), *paēlò a'ssò* (~ *a'sjò*) 'palju asju'.

Ka Mihkli kihelkonna Liivimaa osas on, nii kui Vigalaski, -*hi-* muutunud -*žh-*:ks. Mis aga Vigala murde -*li* edustusse puutub, ulatab see lääne ja põhja poole, Kirbla, Kullamaa ja Märjamaa kihelkondadesse.

Poolvokaali *i* kadumist rühmas -*hi* + *e* leiame juba meie kirjanduse vanematest mälestusmärkidest, nõnda Gösekenilt: *tühhendama* (op. cit., 174; kuid: *erratühjendama*, 274), *kahhejama* (209); *kahhejus* (278), j. n. e.; Piibli 1739. a. trükist: *kahhetfeda* (Esek., 24, 14), j. n. e.

§ 23. Sõnaalguline *v-* on Vigala murdes huulhäälsete täishäälikute (labiaalsete vokaalide) *o* ja *ö* eel kadunud: *ok* 'voki', om. *okkè*, *oršt* 'vorst, mauk', *õl'ma* 'voolima', *õlmèv* 'voolmed', *oē'tti* '(seina külge kinnitatud) voodi', *õ* 'vöö', *õ't* 'vööt', *õn'elene* 'vöödiline'. Erandiks on ainult *võlmä* 'voolama'. Nimetatud seadus on maksev ka Mihkli ja Hanila, samati ka Saare- ja Muhu-, osalt ka Viljandimaa murrete kohta; vähem järjekindlat *v-* kadumist *o* ja *ö* eel leiame Kullamaa, Märjamaa, Kirbla ja Vändra kihelkondades.

Vanemas kirjanduses võime ära tähendada nimetatud nähtuse tunnistusi juba Gösekenil (a. 1660): *õhtama* (op. cit., 237) 'vöötama', *õh* (222) 'vöö', ja A. Thor-Hellel (a. 1732): *olav* (op. cit., 150, 212) 'voolas', j. n. e.

*) Võiks tähendada, et nüüdisaegsed kujud *laēhà*, *kaēhò* lähenevad vastavatele algsome kujudele **laiha*, **kaiho*. Arene mine on siis olnud järgmine: **laiha* > *lahià* > *laēhà*, **kaiho* > *kahiò* > *kaēhò*.

§ 24. Vokaalidevaheline *v* on kadunud kujudes: *suì* 'suvi', (*aŋeò*) *tǜ* 'hangu vars', *tù* 'tuvi', *rù* 'kruvi', *aittäma* (< **aŋi-*) 'aitama', *kağò* (nim., om. ja os.) 'kaev', *pä̀* 'päev' (kuid: *päväv* 'päevad'), *palà* 'palav' (kuid: *palàvad*), *tõrì* 'toober', sündinud vististe varemast kujust **tõriv* (vrd. Kodavere vastavat sõnakuju *türev*; Kettunen, Kod. Kons., 153), mis omakorda on arenenud *v* ja *r*:e metateesi (paigavahetuse) teel kujust *tõvër* (etiim. germ. *zober*, ala-saksa *töver*)*. Sünkope kaudu sündinud ühenduses *v* + kons., milles *v* algupäraselt vokaalidevaheline olnud, on *v* kadunud sõnas *kužmä* (< **kužv-* *ma* < **kužvuma*).

Algupärase *v* asemel esineb *b* ehk harva ka bilabiaalne *ð* sõnakujudes: *kõvà* 'kõva', *päväv* (: nim. *pä̀*) 'päevad', *leväv* 'leivad', *kivì* 'kivi', *onèb* 'odav', *kužb* 'kui', *kužväv*, *ülä̀bel* (~ *ülä̀vel*) 'üleval', *tanäv* 'tänav', *keðäve* 'kevade', *ivà* 'iva', *tänävò* ~ *tänävò* 'tänavu', *räv* 'kraav', *räväv* 'kraavid', *rõväs* 'vana ridenäru, hilp, nadi', *edèb* 'edev', *täväs* 'teivas', *paëlò* *težväv* 'palju teivaid', *avävama* 'avaldama', *elèbel* (*enà* *kärèv* *ü* *vè* *pèäl* *elènel*), j. n. e.

Oleviku paljuse kolmandas isikus on vokaalidevaheline *v* (algupäraselt *β*) alal hoidunud (Mihklis aga muutunud *b*:ks ehk kadunud): *tulävav* 'tulevad', *lugävav*, *tegäväv* 'teevad', *kõžväv* 'käivad', *nägäväv* 'näevad', j. n. e.

§ 25. Konsonandi (kaashääliku) järel on *v* kadunud, s. o., sulanud järgneva täishäälikuga ühte, sõnades: *ähärvämä*, *vaho* 'hea, tubli, korralik, gentil, artig' (olè *vahò!* *vahò* *lapš*), *kasòma* 'kasvama', *külmä* 'külvama', (*nelläs*) *põlv* 'põlv' (kuid: *põlv* *ü* *ažgè* 'põlv on haige').

Konsonantide järel on *v* muutunud *b* (~ *p*):ks sõnades: *kõrvò* 'kõrvu(ti)', *težvis* 'tervis', *kõrväv* 'kõrvad', *arvämä* 'arvama', *pilv* 'pilv', *pilvèd* 'pilved', *põlv* 'põlv', *põlvèd* 'põlved', *talvè* 'talv, tali', *rahv* 'trahv', *rahvima* 'trahvima, karistama', *järv* 'järv', *sarv* 'sarv', *rasv* 'rasv', *ritv* 'ritv', *latv* 'latv', *pülatvès* 'puu ladvas' (iness. sng!), j. n. e.

* Sõnakuju *tõrì* leiame õige laial keelealal, peale Vigala valla veel Velisel, Haimres, P. Jaagupis, Mihklis ja Hanilas. — Kirblas, Kullamaal ja põhjapoolsel Märjamaal on tarvitusel *tõvër*.

Kaashäälikule järgnev v ($< \beta$) on muutumata alal hoidunud oleviku paljuse 3:as isikus: *pühkvään* 'pühivad', *õpvaän* 'õpivad', *istvaän* 'istuvad', *rääkvaän* 'räägivad', j. n. e. (Mihkli murdes on v seesugusel korral kadunud, t. s., järgneva vokaaliga ühte sulanud).

§ 26. V edustusest kõneledes võiks lõpuks veel tähelepanemist juhtida sõnade peale, milles kirjakeelse v asemel esineb m : *väär'm* 'värv', *väär'mämä* 'värvima', *ur'm* '(kase, lepa) urb', *ur'mään* 'urvad', *liim*, om. *liimä* 'liiv (teatavat laadi kalapüügi võrk)'*); *määrè*, om. *määrè* 'äär, serv, triip': *mütsi määrè* (= veer?), j. n. e. Seesuguseid $m \sim v$ nähtusi leiame õige laialt üle kogu Eesti (ka laensõnades): *veider* \sim *meider* (Wiedem.), *liivendama* \sim *liimendama*, *nähvits* (Hanilas) \sim *nähmits* (Kullamaal), *lõhvèrdama* (Vigalas) \sim *lõhmèrdama* (Mihklis), *mäl'v* (Wiedem.) \sim *malm*, *virvaline* (Wiedem.) \sim *virmaline*, j. n. e. Juba Göseken märgib üles omas sõnastikus: *knospe* / (gemma) *urw* / *urm* (261).

G. Konsonantide kvantiteedid (kaashäälikute välted).

§ 27. Sõnad nagu (*rähä*, *lūā*) *vařs* '(reha, luua) vars', *tõřs* (om. *tõřrè*), *kõřs*, j. n. e. on alal hoidnud algupärase pika r :e (Kullamaal ja Märjamaal, samati ka laialt Harju- ja Järva maal on r :e pikendus analoogia kaudu järgneva s :e peale üle läinud: *tõřš*, *vařš*, om. *vařrè*, *kõřš*, j. n. e.). Arvatavaste eelmiste sõnakujude analoogial on Vigalas ka sõnas (*obèse*) *vařs*, om. *vařsā*, os. *vařsā* '(hobuse) varss' konsonant r pikenenud järgneva s :e kulul (Kirblas, Kullamaal, Märjamaal ja Väandras aga *varš*, om. *vařsā*). Ka Hanila, Lihula, (osalt) Kirbla, Mihkli ja P.-Jaagupi murdealadel kuulub nimetatud konsonantide pikkuse vahetõrge Vigala omaga ühte.

Vigala murde iseloomulisemaks omaduseks võiks pidada nähtust (mis nimetatud keelele isesuguse, muu ümbruskonna omast erineva rütmi annab), et gemineeritud konsonandid ja

* Ka Saaremaal esineb kuju *liim* samas tähenduses (Wdm. 2: 'Handnetz').

konsonandiühenduste eelmised lülid esinevad nõrgas astmes, seal kus nad kirjakeeles ja mujal Läänemaa murretes tugevas on: *laÿà allà paännà* (kirjakeeles: *laÿà allà paännä*), *liinnà miinnà* (kirjak.: *linnä miinnä*), *akkàs savàma* (kirjak.: *alkäs s.*), *ikkè 'ikka'*, *takkà põlt 'takka* (tagant) *poolt'*, *kukkùs jõkke 'kukkus jõe'*, *paännà* (kirjak.: *paännä*), *läks sõtta, ainnà kätte, tule tuppà, pattà paännà, anttùv, ilm lähàv uttù, tõmmàs üksè kiinnà* (kirjak.: *tõmmäs üksè kiinnä*), *ehnè, panì onèse vättò, olla, tullà, uppùnd, infin. jättà, kohtë 'kodunt'; tâ läks siinnà kohtë, kirì läks pošti 'k. l. posti peale', tâ tahtë à miinnà, laÿsèma eÿ lastà, lähàv tarvis, aindà, tâ eksis, mâ eksisi 'mina eksisin', vaštà tullà, suρνù, eksimä, lahti, j. n. e. *)*

Siiski leidub nõrgaastmeliste kujude kõrval ka tugevaid: *kestàv* (kirjak.: *keštàv*), *kirjò* (Kullamaal ja Mihklis *kirjò*), *arvab* 'arvab', *arväs*. Ainsuse inessiiv (seesütlev) on alati tugevas astmes, nagu see põhjapoolsetes Eesti murretes harilik: *välläs 'väljas', tâ ü linnès 'ta on linnas', istùv laÿdès 'istub lauas', säÿeis, j. n. e.* Tugevas astmes on ka ains. ja palj. osastav: *kaššè, põlvõ, aššõ, j. n. e.* (ains. sisseütlev aga nõrgas.)

H. Konsonantide palataliseerimine (kaashäälikute peenenemine).

a) kons. + i.

§ 28. Vigalas, nii kui Lõuna-Läänemaal ja Põhja-Pärnumaal üleüldse, on kaashäälikute peenenemisel hoopis kitsamad ulatuse piirid, kui muudes Põhja-Eesti murretes ja üleüldises kõnekeeles. Kõige pealt tuleks tähendada, et üksikonsonandid ei ole järgneva *i* mõjul mitte palataliseeritud (rippumata sellest, kas esineb *i* veel praegu või on ta kadunud): *asì* (kirjak.: *ašì*), *pavi* (kirjak.: *pašì*), *tul* (kirjak.: *tulì*), *onì 'onu'*, *valì, vilì, jän 'Jaan'*, om. *jànì, sän*, palj. *sünìv* (kirjak.: *sän, sänìv*), *lās 'klaas'* (kirjak.: *kláš*), *tól 'tool'*, j. n. e.

*) Nimetatud nähtus on ainult Vigala valla murdele omane. Juba Päärdus (Vigala vallast idapool) kuuleme: *kukkùs, vaštù*, j. n. e.

Järgneb aga konsonandile muu häälik kui *i* (näit. *a*, *ä*), sünnib peenendus siiski: paljuse osast. *sänä* 'saanisid', *kälä* 'kuulisid', *päsä* 'paasa, pae kiva'; *süssä* 'süsa', *küssä* 'käsa', j. n. e.

b) gemin. kons. + *i*.

§ 29. Ka lühikese silbile järgnevaid geminatasid ei palataliseeri järgnev *i* Vigala murdes mitte: *kaššid*, ains. os. *kassä*, *poššid* (kirjak.: *poštšid*), *vällid* (kirjak.: *vallid*), *kišnä* (kirjak.: *kišni*), j. n. e.

Pikale vokaalile järgnev geminata peeneneb ainult siis, kui talle järgneb praeguses keeles häälik *a*: *kauššä* 'kaussisid', *tättä* 'taatisid'. Praeguse ehk muiste järgneva *i* ees aga: *kauš* (kirjak.: *kauš*), *täl* 'taat' (kirjak.: *tät*), *küttä lhmä* 'kuuti, ratast lööma', j. n. e.

On aga lühikese silbile järgnev geminata järgneva *i* kadumise tagajärjel lühenenud pikaks ehk poolpikaks konsonandiks ehk kui geminatale järgneb muu häälik kui *i*, siis esineb ta peenendatud, palataliseeritud kujul: *kaš* 'kass', *poš*, *kaššä* 'kassisid', *poštä* 'pottisid', j. n. e.

c) konsonantide ühendus + *i*.

§ 30. Kaashäälikute ühenduste kohta maksab sama seadus mis eelmisel korralgi: eelmine konsonant on palataliseeritud ainult siis, kui *i* praeguses keeles mitte ei järgne: *ark* 'hark', *mart* 'Mart', *palke*, *toŕn*, *küle*, *näle*, *pölv* 'pölv', *pilv* 'pilv', *sarv* 'sarv', *ülä* 'alati', *kuŕš*, palj. os. *kuŕšä*, *kašk*, *kaškä* 'kaskedega', *sulä*, *suššväd* 'sunnivad', *käškmä* 'käskima', *ošmä* 'otsima', ja isegi *külm* (viimane kuju ka Mihklis, Kirblas, Kullamaal, Märjamaal ja Vändras; — Hanilas aga *külm*, samati ka Nissis, Hageris ja mujal Harjumaal). Selle vastu aga kuuleme *i* eel: *aššid* (kirjak.: *aššid*), *maššil* 'Mardil', *lš patsi* 'löö patsi!', *palsid*, *toŕnid*, *aššid*, *valmis* (kirjak.: *valmis*), j. n. e. (Martnas, Lääne-Kullamaal ja Mihklis samati).

d) *š* eel.

§ 31. Järgnev *š* on eelmist konsonanti ainult siis palataliseerinud, kui ta end viimasega assimileerinud, sarnanenud

on, ja kui nõnda kujunenud gemineeritud kaashäälikule mitte *i* ega *ü* ei eelne: *ašsàd* 'asjad', *paēlò aššõ* 'palju asju', *vällud* 'valjud', *nal'lan* 'naljad', illat. *vällä* 'välja', *nällätsen*, *nelläs* 'neljas', *pa'lläs* 'paljas'. On aga *ž* püsinud ehk kui gemin. konsonandi (< kons. + *ž*) eel seisab *i* ehk *ü*, ei sünni peenedust mitte: *pavižan*, *kašs pažia*, *ašžan*, palj. os. *ašžõ* (viimased kaks kuju on *ašsàd*, *aššõ* kõrval tarvitusel); — *küllèd* 'küljed' (< **külyet*), *villàd* 'viljad', *illa* 'hilja', *illèm* 'hiljem', j. n. e.

Erandiks on sõna *paēlò*, mis peaks Vigala hääleseaduste järel olema **pa'llò* (nõnda ongi Märjamaal).

II. Vokaalid.

A. Esimese silbi vokaalid (täishäälikud).

1. Lühikesed vokaalid.

a) *a*.

§ 33. Esimese silbi lühike *a* on üldse Vigala murdes püsinud. Tuleks süski nimetada, et ta artikulatsioon sünnib märksa kaugemal suu tegaosas, kui harilikult põhjapoolsetes murretes ja mujal Läänemaal.

Vigala murde ja suuremal ehk vähemal määral ka muu Lääne- ja Põhja-Pärnumaa keele iseloomulikuks nähtuseks tuleb pidada seda, et mitmetes sõnakujudes esineb (iseäranis *ä:i* järel) häälik *a* seal kus kirjakeel ja mitmed Põhja-Eesti murded *ä:d* tarvitavad (ka Lõuna-Eesti ja Kodavere murdeid karakteriseerib allpool järgnevatel sõnades sagedaste *a*). Nõnda kuuleme Vigalas: *tasur* 'täbar', *tanav* 'tänav', *valk* 'välk', *iasu* 'jagu', *iasama* 'jägama', *iaur* 'jäbur', *iaksama* 'jaksama', *iaidama* 'jändama', *iaurama* 'jäurama'. Erandiks on siiski mõned *ä:l*ised sõnakujud: *jätk* 'jatk' (murreti: *iatk*), *jänõ* 'jänu' (murreti: *ianü*); — *näso* 'nagu, naa kui, nii kui'.

Samati võiks tähelepanemist juhtida mitmete Vigala sõnakujude peale, milles muis murdeis esinevale *a*:le vastab *õ*, ehk ümberpöörduvalt: *mõ,õ* 'maja' (vrd. murd. *nõ,õ* ~ kirjak. *n a j a l*), *mõ,õ* (Hanilas ja Kodaveres samati) 'mujal' (Kullamaal, Mihklis ja Raplas: *ma,õ*); — *parano* (Märjamaal, Kulla-

maal, Kirblas, Mihklis, Hanilas, P.-Jaagupis, Nissis, Keilas ja Hageris samati) 'pärand' (ka Kodaveres *peränd*, Kett. KV, 4).

Algupärane *a* on püsinud sõnas *paraçeo* 'praegu' (murreti: *paçreü*). Kirjakeele lühikese *a* asemel esineb pikk *a* sõnades: *käpsäs* 'kapsas', *pärt* 'part' (Mihklis samati), *vāritsema* (~ *varitsema*) 'varitsema'.

Tuleks nimetada, et meie vanemas kirjanduses on ülemaal esitatud *a*:lised kujud (*ä*:liste asemel) peaaegu ainuõiguslised, nõnda, näit., A. Thor-Hellel: *walk* (op. cit. lhk. 203; kuju „välk“ puudub täitsa), *jaddad*, *jaggama*, *jaggo*, *jakfan* (97), *jamma*, *jamfima*, *jandama*, *janno*, *jatkuma*, *jaurama* (98; nende kõrval konstateerime *ä*:listest kujudest ainult *jatkama*, 97); Piibli esimeses (a. 1739) trükis: „*siis sündsid walgud ja heäled ja pitksed*“ (Joh. ilm., 11, 19).

b) *ä*.

§ 34. Endine *ä* on püsinud esimeses silbis seesugustes sõnades kui: *tämä* 'tema', *tättä* 'teda', *nämäd* 'nemad', *väiksəd* (kirjak.: *väiksəd*, murreti *veikšev*, *veikšev*).

Praeguses kirjakeelses diftongis *äi* on *ä* juba muiste, siis veel püsinud järgneva komponendi *-ü* (> *-i*) mõjul, regressiivselt *ö*:ks labialiseeritud sõnas *közmä* 'käima', min. ains. 1. is. *köösä* 'käisin', *köziä* < **käüädäk* 'käia' (ka Kirblas, Mihklis, P.-Jaagupis ja Hanilas *közmä*, Märjamaal, Kullamaal, Martnas ja Toris aga *kezmä*).

Pikk *ä* kirjakeelse lühikese *ä* asemel esineb sõnas *mälēt-tämä* 'mäletama' (ka mujal Läänemaal ja Harjumaal *mälēt-tama*). *)

c) *ē* (> *ö*).

§ 35. Häälik *ö* on alal hoidunud sõnades *löikkama*, *köik* (murreti: *leikkama*, *keik*).

Kirjakeelse *ö*:le vastab Vigala murdes *u* sõnas *uhette* 'öhveti' (Märjam. *uhetti*, Mihklis ja Hanilas *ohetti*).

*) Seesugust *ä* ~ *ä* ja *a* ~ *ā* (*ā*) [§ 33] esinemist on mitmelt poolt (prof. Setälä, Dr. H. Ojansuu) peetud muistse vokaalide astnevahelduse jäljeks.

Algupärast *ɛ*:d vastab *o* sõnas *kolbäma* 'kõlbama', *kolvatto* 'kõlvatu' (ka mujal ümbruskonnas *o*:lised kujud: Kullamaal *kolvõlik* 'kõlbulik', *eɛ kolvõ* = kirjak. *eɛ kõlvõ*, Mihklis, P.-Jaagupis ja Hanilas *kolbäma*).

Algupärast *ɛ*:d vastab *a* sõnas *paränd* 'põrand' (vrd. § 32). Kuigi nimetatud kuju praegusel ajal Eestis õige laialdaselt esineb, ei näi teda meie vanem kirjandus mitte tundvat; selle asemel leiame ainult *õ*:lisi (kirjut. *õ*, *o*, *ö*) kujusid: põrmande pael (Mülleri Jutl., 155), pormand (Göseken, op. cit. 147, 159); om. põrmando (Piibel, 1739 a., Pel Wõeras Jum., 19).

d) e.

§ 36. Lühikene *e* on muutunud *ä*:ks (assimileerides, võib olla, järgmises silbis esineva *ä*:ga) sõnades: *änäm* 'enam' (Kullamaal *änäm*), *rähä* 'reha', *vävämä* 'vedama' (Kullam., Mihklis j. m. *väväma*), *pärä* 'pära' (murreti *perä*).

Mitmetes sõnades on sündinud muutus *e* > *é*, *i*, näit.: *téhä* (*h* mõjul?) 'teha'; (dissimulatsiooni teel?) *tilèram* 'telegramm', *pittèrberi* (< *peterberi*) 'Petrograd' (vrd. Harjum. ja Läänem. *sinät* < *senat*, *kännräl*, j. n. e.). Sõnas *lindämä* esineb arvata-vaste algupärane *i* (vrd. *lind*) kirjakeelse *e* (*l e n d a m a*) asemel.

e) u.

§ 37. Esimese silbi lühike *u* on harilikult Vigalas püsinud: *jubä* 'juba' (Mihklis: *iovä*), *uimäne* 'uimane' (Mihklis ja Hanilas *oimäne*), *kuivättab* (~ *koivättab*) 'kuivatab' (Kullamaa Liivil: *koivättab*), *lusü*, palj. *lõu* (Mihklis *loõ*), *uhèrvi* (murreti *ohèrvi*), *rüpiäma* (Kullam. *rüpiäma*). Siiski tuleks tähendada, et Vigala *u* on palju gutturaalsem kui mujal Põhja-Eesti murretes.

Algupärane *u* on kujunenud *o*:ks sõnades: *oõõma* 'ujuma' (Mihklis ja Hanilas *samati*), *omälav* 'humalad' (Mihklis ja P.-Jaagupis *umälav*), *oõär* 'udar' (nõnda ka Hanilas ja Mihklis). Seesugused *o*:lised kujud ei ole mitte väga uued; vanemas kirjanduses näivad nad olevat isegi ainuvalitsevad ehk vähemalt enamuses: *oiume* (Müller, 181), *pohas* (Stahl, Hand- u. B., II, 135), *kojo* 'kuju' (Göseken, 207), *pojhuma* 'puhuma' (Göseken,

461), oimane (Thor-Helle, 150). Piibli esimene trükk näib selle vastu turvitavat üksnes *u:lisi* kujusid.

Kirjakeele *u:d* vastab vanemal põlvel *ö*, nooremal *a* sõnas *mõ,ääl* ~ *ma,ääl* 'mujal' (ka Hanilas *mõ,ääl*, muudes lähemates murretes *ma,ääl*; vrd. § 33). Viimane *a:line* kuju on meie vanemas kirjanduses õige harilik: *Majal*, *majalt* (Stahl, *Anführung zu der Esthnischen Sprach. Revall. 1637. Lhk. 27*), *majal*, *majale*, *majalt* (Thor-Helle, 137).

f) *ü*.

§ 38. *Ü* esineb Vigala murdes järgmistes sõnades, milles mitmed muud Eesti murded *ö:d* ehk *u:d* tarvitavad: *üks*, om. *ühä* 'ühe' (Mihklis: *öks* om. *öhö*), *ühüssä* 'ühiksa' (Mihklis: *öhössä*), *ühedält* 'ühidalt' (vrd. Väandra *löhēkkene*, Jüri *löhēkke*), *üättässe* 'öeldakse, üteldakse', *üätti* 'öeldi' (Mihklis: *öätti*, *öätsē* 'üteldakse', *öättöd* 'üteldud'; Kullamaal: *öttün*, *öttäkse*, *ötti*); (*okki*) *lüht* '(voki) lüht' (Mihklis ja Hanilas *luht*, P.-Jaagupis *luhē*), (*särēi*) *rümp* '(särgi käise) värvel' (vrd. Mihkli *rump*, om. *rumbi*). Kuid esineb ka vahel *ö* (algupärase) *ü* asemel: *pöhä* 'püha', mis tohiks ehk olla laen naabrimurretest (Mihklis *pöhä*).

Vahel kuuleme ka *i:d* ehk *e:d* kirjakeele ehk muude Eesti murrete *ü* asemel: *pihērdama* (ka Mihklis) 'püherdama', *tiđerēk* ~ *tiđerēk* 'tüdruk' (Kirblas *tiđerēk*, Mihklis *tiđerik*, *teđerēk*).

g) *i*.

§ 39. Mitmetes sõnades tarvitab Vigala murre *e:d* ehk *e:d* algupärase ehk mujal murretes esineva *i* asemel: *mettö* 'mitu', *metmētti* 'mitmeti', *mettē* 'mitte' (kirjak. *mittē*), *penk* 'pink', *menä*, os. *meñd* 'mina, mind', *mēnēmä* 'minema', *mēinä* 'minna', *kēhēlkonn* 'kihelkond', *ēsä* 'isa', *egä* 'iga, каждый', *me-hōkke* (~ *mihūkke*) 'missugune', *sehōkke* 'seesugune', *nehōkke* (~ *nihūkke*) 'niisugune'. Harilikult kuuleme aga *i*: *sinnä* (Kullam., Mihkli *señnä*), *lihä* (Kullam. *lehä*), *sitsē-pōl* 'sees-pool' (Mihklis ja Toris *sētsē-pōl*, Hanilas-Varblas *sehētse-pōl*), *ninä* (Mihklis *nenä*), *rivä* (Mihklis *revä*), *kiřn* (murreti *keřn*), *siřäē* (Mihklis *seřäē*), *iřm* 'hirm', *iřmäs* 'hirmus' (Kullam. *eřm*, *eřmäs*),

kirp (Mihklis *kerp*), *kirvès* (Mihklis *kervès*), *viròttama* (Kullam., P.-Jaagup. *veròttama*) *mihkël* 'Mihkel' (Päärdus *mehkël*), *kiršt* (murreti *keršt*), j. n. e. Üleüldse on e:lised kujud kõigis naabrimurretes arvurikkad, mis siis ka mitmetes sõnades Vigala murdele arvatavaste algselt iseloomulikud i:lised on välja tõrjunud.

Vanemast kirjandusest leiame e:lisi kujusid õige rohkest, kuigi nende kõrval ka i:lised ei puudu: *welia meña* 'välja minna' (Müller, 132, 6; kuid: *wihastada*, 83, 25); *lecha* 'liba' (Stahl, *Hand- u. H.*, IV, 158), *weha* *perrast* 'viha pärast' (ibid., IV, 297), *wehastawat* (ibid. I, 3; nende kõrval aga: *sinna*, III, 19); *senna* (A. Thor-Helle, 405; kuid: *lihya*, 391); Piibli esimeses trükis: *senna* (Esek. 24, 3; II. Kun. 2, 14, 21; kuid *siina*, Nehem. 8, 1; II. Kun. 2, 8, 20).

Vahel esineb Vigalas ka ü pro i: *süsälük* (ka Mihklis) 'sisalik', *süskond* (ka Mihklis) 'sisikond'; kuid: *pistmä* (Mihklis *püstmä*).

h) o.

§ 40. Mis o edustusse puutub, pakub Vigala murre järgmisi iseäraldusi: 1. algupärane o on vanema põlve keeles h ees sagedaste muutunud õ:ks ehk u:ks: *kõht*, palj. *kužhàn* (~ *koht*, *kožhàn*) 'koht, kohad', *rõhòv* 'rohud', os. *rõhtõ*, *kõhòs*, om. *kõhtü* ~ *kuhtü*, *uhervi* (ka Mihklis, Hanilas, P.-Jaagupis) 'oherdi'; — 2. o > õ kujudes *põlè* 'pole, ei ole', *põlnv* 'polnud, ei olnud' (ka mujal Läänemaal ja Põhja-Pärnumaal esinevad õ:lised kujud).

2. Pikad vokaalid.

a) ä.

§ 41. Esimese silbi pikk a on Vigalas harilikult püsinud; ta asemel kuuleme diftongi ainult sõnas *kõä* (< *kä* < *käs* < **kans*) 'ka, тоже'. Diftongiline kuju esineb ka mujal Läänemaal (Kullam., Märjam., Kirbla, Hanila, Karuse, j. n. e.), Pärnumaal (Mihkli, P.-Jaagupi, j. n. e.) ja Harjumaal (Hageri, Nissi, j. m.). Nimetud Läänemaa kuju *kõä* tuleks pidada kas laenuks Harjumaa murretest ehk jälle muistse aja jäljeks, kui arvatavaste kogu ümbrus pikka a:d diftongeeris, nagu

seada mere ja soode vahel olev Varbla murre veel praegugi teeb: *loqt* 'laat', *soqmä* 'saama'.

b) *ä*.

§ 42. Siin punktis võtame kõne alla niihästi sõnad, mille pikk *ä* juba arvatavaste algsoome ajajärgust pärit, kui ka seesugused kujud, mille (vahel ainult murdeline) pikk *ä* on hiljem, kahe erisugususe vokaali (mõnikord seesuguste, mille vahelt konsonant välja langenud) ühteliitumise teel kujunenud, nagu näit. kirjak.: *hea* ~ *hää* (< *hüvâ*), *seal* ~ *sääl* (< **siyällä*), *teadma* (murreti: *täämä*), *jää*, j. n. e. Pikk *ä* esineb järgmistes kujudes: *känmä* 'käänama', *käl* 'vallatu, sõnakuulmatu olevus', *rätsik* 'vilets paju ja paakspuu mets, rabade ääres', *käbõs* 'väike, vilets, kangus', *rääkmä* 'rääkima', *tävä* 'teada' (kuid: *täämä*), *sädus* 'seadus' (: *säettässe* 'seatakse'), *iävä* 'jääda' (kuid: *iäämä* 'jääma', *iäeno* 'jäänud'). Varemalt esinev pikk *ä* on muutunud diftongiks sõnades: *eä* 'hea', *peä* 'pea' (liitsõnade lõpus aga *ä*: *äriävä* 'härjapea, ristikhein'), *seäl* 'seal', *eä* (~ *ivä*) 'jää', sest et nimetatud kujud ainult tugevas astmes esinevad.

c) *õ* (< *ē*).

§ 43. Pikk *õ* on alal hoidunud sõnades: *rõmus* 'rõemus', om. *rõmsä* (ka Mihklis: *rõmõs*: *rõmsä*), *kõppima* 'veidralt käima', *mõk* 'mõek', *mõet* 'mõet', palj. *mõvõv*, *kõr* 'puust põõn (ruuba, lootsiku ehk vene põhjas)', palj. os. *kõrttè*, *põsäs* (< **pensas*) 'põesas', palj. *põsäv*, *rõsk* 'rõesk', palj. *rõsäv*. Pikk *õ* on aga sünnitanud diftongi sõnades: *võëräs*, palj. *võëräv*, *õõrmä* 'hõeruma', (*lehne*) *sõõrvõv*, (*ninä*) *sõõrmäs*, palj. *sõõrmäv*. Eriliselt kuuldub pika *õ* asemel pikk *o* sõnas *sõstär* 'sõõstar' (murreti: *sõstär*), palj. *sõsträv*.

d) *ē*.

§ 44. Pikka *ē*:d vastab Vigala vanema põlve keeles *i*:*ī* (kvalitiivist vahet tugeva ja nõrga astme vahel ei näi olevat), nagu Lõuna-Eesti murreteski: *tī* 'tee', *mīs* 'mees', *pīrē* 'peerg',

om. *p̄rō*, *t̄n̄imä* (Kullam., Koluveres ja Teenusel: *t̄n̄ima*) 'teenima, ümmardama', *p̄n̄il̄kke* 'peenike', *l̄m̄erd̄ämä* 'leemerdama, leemendama', *īst̄i* 'Eesti' (Kullamaal: *ēst̄i*), *īst̄* 'eest', *l̄n̄ēs* 'lehelis' (vrd. Hanila *l̄n̄īs*, Märjam. *l̄l̄īs*). Kui me nende kõrval ka *ê* (: *ē*):lisi ehk *ē* (: *ē*):lisi kujusid leiame, siis tuleb neid lugeda arvatavaste naabrimurrete mõjuks: *s̄l̄ik* (idapoolses naabrivallas Päärdsus aga *s̄il̄ik*) 'seelik, alus, kleit', *ēs* 'ees', *mā tē* 'ma teen', *tēnmä* (Torgu külas) 'teenima', os. *m̄ēst* 'meest', *m̄ērē* 'äär; triip', om. *m̄ērvē* (Kirbla Kasaril siiski: *m̄irēs*, *m̄īrvē*), *k̄ērvē* (*tagōne*) 'kukla auk' (selle kõrval aga ka Vigalas *k̄ērvē* ja isegi *k̄īrvē tagōne*). — Üleüldse on Läänemaa murretes pikal e:l kalduvus läheneda pikale i:le; Kullamaal ja Märjamaal on õige üleüldine *ê* : *ē* pro *ē* : *ē* : *m̄ēl* 'meel', *m̄ēl̄ītama*, j. n. e.

e) *ō*.

§ 45. Pikk *o* on Vigala murdes muutunud pikaks *u*:ks, ja mitte üksnes tugevas astmes, nagu see Lõuna-Eesti murretele omane vaid ka nõrgas: *īūmä* 'jooma' part. *īūd̄ū* 'joodud', *īūv̄ā* 'joovad', *īūd̄ū* 'joodud, pidustus, rõemupidu, varrud, pulmad' (*m̄ō, ēā īūd̄ū* 'maja sisseõnnistamise pidu'), *p̄v̄ā* 'poovad', *tūmä* 'tooma', *t̄ū* 'toonud', *t̄ūē* 'tooge'. Siiski kuuldub Vigalas ka *ō*:lisi ja *o*:lisi kujusid, nähtavaste ümbruskonna murrete mõjul [suuremas osas Läänemaad ja Põhja-Pärnumaad on (algupärane või hiljem sündinud) pikk *o* muutumata alal hoidunud]: *kōmäle* 'koomale', *l̄āks kōli* 'läks kooli', *sōnē*, *sōm̄ūšsē* 'soomused'. Nimetatud häälenähtuse kõikumus avaldub iseäranis selgelt 'on' sõna edustuses; sagedaste võib kuulda samas külas rinnastiku: *ū* ~ *ō* ~ *ō* 'on' (esimesed kaks kuju enam vanema põlve keelele omased; lauserõhulises paigas tarvitakse *ō*).

f) *ō*.

§ 46. Nii kui eelminegi, on Läänemaal üksnes Vigala murdele iseloomulik nähtus, et pika *ō* artikulatsioon kuuldub õige kõrge (sagedaste kui *ī*), ja mitte ainult tugevas, vaid ka nõrgas astmes: *t̄ō* ~ *t̄ū* 'töö', *t̄ōl̄ē tulēma* 'tööle tulema', *l̄ōmä* ~ *l̄ūmä* 'lööma', *l̄ūb* 'lööb', j. n. e. Noorema põlve keeles kuuldub siiski harilik *ō*, *ō*.

Mitmete Eesti murrete \bar{o} , \bar{o} :d vastab Vigalas \bar{o} , \bar{o} sõnas *rõbès* '(vankre)roobas', palj. *rõppèd* (ka Mihklis ja P.-Jaagupis *rõbès*, Kullam. ja Kirblas aga *rõbès*).

g) \bar{u} .

§ 47. Pikk \bar{u} on muutunud tugevas astmes \bar{u} :ks, nõrgas aga muutumata alal hoidunud, näit.: *süvläne* : *süvistämä*, *püür* '(padja) püür': *püürid*, *müür* 'müür': *müürid*, *püüdmä*, *läks küüti* 'läks küüti', j. n. e.

3. Diftongid.

a) i :ga lõppevad diftongid.

§ 48. Vigala murde i -lõpulist diftongide edustuses võime eraldada järgmisi reduktsiooninähtusi: α) a_i :d vastab tugevas astmes a_i , nõrgas a_e : *naēnē* 'naine', palj. os. *naīsī*, *mā saī* 'ma sain', *mē saēmē* 'me saime', *naērēs* : *naērèd*, *aītmā* 'aitama', *aēdānd* 'aidanud', *paīk* : *paēsāl*, *maēvēlvi* 'parajaste', j. n. e. Sõnades *vaiñlāne* 'vaenlane' ja *laiñāma* on a_i jäänud tugevas astmes redutseerimata (Harju-, Järva- ja Virumaa murretes aga harilikult $> a_e$); nõrgas astmes on teadagi a_e : *vaēndlik*, *laēnātta*. Sõnades: (kellegi peale) *kaēvāma* (Mihklis: *kaīvāma*), (maad) *kaēvāma* (ka Mihklis: *kaīvāma*) on sündinud muutus $a_i > a_e$ isegi tugevas astmes. Ületuldse on a_i edustus Vigala murdes peajoontes samasugune kui mujalgi Läänemaal. — β) $o_i > o_e$: o_e , näit.: *moīkkāv* : *moēgās* 'vorst, mauk', *toīt* : *toēdōd* 'toidud', j. n. e. (ka mujal Lõuna-Läänemaal samati). — γ) \bar{o}_i (algupärane või uuem) $> \bar{o}_e$: \bar{o}_e , näit.: *sōī* : *sōēmē* 'sõime', *pōīk* : *pōēgītte* 'põigiti', *lōīk*, palj. (*karvōle*) *lōēgōd*, j. n. e. (mujal Kesk- ja Lõuna-Läänemaal samati); \bar{o}_i on muutunud pikaks \bar{o} :ks nii hästi nõrgas kui ka tugevas astmes sõnas *rõvās* (murreti: *rōīvās*, *reīvās*) 'vana riidehilp, naru, nadi', palj. *rõvāv*. — δ) $u_i > u_e$: $\bar{o}_e \sim u_e$, näit. *kuīv* 'kuiv', *kōēvāv* 'kuivad', *tuīm* : *tuēmāv* 'tuimad', *uēmāne* (mujal ümbruse murretes umbes samati). — ϵ) $e_i > e_e$: \bar{e} (nagu mujalgi Läänemaal), näit. os. *teīst* : *tēnē* 'teine', *tētā* 'hiljuti, недавно, naguère', *eīlnē* : *ēlē* 'eile', *eīn* : *ēnāv* 'heinad', *seītsmene* : *sētse*

'seitse', j. n. e. Nõrga astme \bar{z} on lühenenud sõnas *leiv*, om. *levà* 'leiva' (ka Mihklis *levà*; Märjam. *levàd* ~ *lèvàd*). — §) *ai* edustus sõnas 'päev' on järgmine: nim. *päē*, om. *pāvā*, os. *pāvā*, palj. os. *pāvā* (Kullam., Kirblas: *pā*, om. *pāvā*, os. *pāvā*; Mihklis: *pāē*, *pāvā*, *pāvā*).

b) u:ga lõppevad diftongid.

§ 49. a) Diftongi *au* vastab tugevas astmes *au*, nõrgas aga \bar{a} : *lau̯t* : *lāvd̯d* 'laudad', *saun̯* : *sāvd̯d*, *lau̯lmā* : *mā lālā* 'ma laulan', *kānis* 'kaunis', palj. *kaun̯id*, j. n. e.; nende kõrval aga esineb ka *au* : *aō*, näit.: *au̯k* : *aō̯v̯d*. *kaus̯* 'kauss', *kaō̯vd*. Paradigmades *kaun̯ē* : *kaū̯dā* on nõrga-astmelise kaju *u* jäänud eelmise *a*:ga assimileerimata, nähtavaste tugeva astme või kirja-keele mõjul (vrld. Mihkli *kāvdā*, P.-Jaagupi *kanā* 'kaudu'). — β) *ou* > *ōu*: *ō*, näit.: *lōun̯ē* (*āl*) 'lõuna (ajal)': *lōnā* 'lõuna', *ōvn̯* : *ōvn̯d* 'õunad', *īōlv̯d* 'jõulud', kuid *ou* > *ōu* : *ōō*, näit.: *tōusmā* : *tōōsēb*. — Mujal Läänemaal ja Põhja-Pärnumaal on *u*-lõpuliste diftongide edustus umbes samasugune.

c) ü:ga lõppevad diftongid.

§ 50. Algupäraste *ü*-lõpuliste diftongide järel-komponent -*ü* on esiti eelmise vokaali labialiseerinud (huulhäälikuks muutnud) ja siis ise *i*:ks muutunud; niiviisi saadud *i*-lõpuline diftong käib Vigala murdes sama käsitluse alla kui: *ai*, *oi*, *ōi*, *ui*, näit.: *lōimā* (< **leūtämāhen*) 'leidma': *lōvdā* 'leida', *kōimā* 'käima': *kōēs̯* 'käisin' (ka Mihklis: *lōimā* : *lōvdā*, *kōimā* : *kōēvdā* 'käivad'). Muude sõnade diftongides ei ole labialisatsiooni siiski mitte sündinud: *tāis*, *leil*, j. n. e.

B. Esimesest silbist kaugemal olevad vokaalid.

a) Lühikesed vokaalid.

1. ä.

§ 51. Iseäranis teravalt eraldab Vigala keelt muudest ümbruse murretest *ä* alalhoidumine kaugemal esimesest silbist:

kenä 'kena', esä 'isa', tämä 'tema', rähä 'reha', eä 'hea', seäl 'seal', eä 'iga', imäl 'imal', (rāvi) kelväs '(kraavi) kallas', näväl 'nädal', rüviäv 'sedelkad, telkad', viijä 'viia', vävämä 'vedama', äriävä 'härjapea, ristikkein', segämä 'segama', mä sekkä 'ma segan', ühüssä 'üheksa', ehmättäv 'ehmatanud', äkkelväne 'äkiline', neil ennätel 'neil enestel', ähävämä 'ähvardama', j. n. e. Esineb aga 1:st silbist kaugemal eeshälikust sündinud *u*, *o* või *ö*, on neile järgnev *ä* muutunud *a*:ks: nälgüma, välttüma, täkköttama.

Tuleks siiski tähendada, et *ä*:d hääldakse 2:es, 3:as ja 4:as silbis tuntavalt kaugemal suu tagaosas, kui 1:es silbis. Kolmandas ja neljandas silbis, iseäranis noorema põlve kõnes, on sagedaste raske selgusele jõuda, kas hääldakse seal *ä* või esi-*a* (*ä*). Isikuid, kelle kõnes *ä* esimesest silbist kaugemal veel selgeste kuuldub, leidub juba võrdlemisi vähe, ja nende keelt eraldab isegi koholiku rahva kõrv. Nõnda näeme siis Vigala murdes just praegusel ajal *ä* järkjärgulist muutumist *a*:ks. — Mujal Läänemaal näib esimesest silbist kaugemal olev *ä* alal püsivat veel üksnes Hanila kih. lõuna osas, Varblas ja Saulepis. — *Ä* esinemist teises silbis, *h* järel, kui eelmises silbis ka *ä* on (assimilatsiooni mõjul), tuntakse veel õige laialt Pärnu-, Lääne- ja Harjumaal ja mujal: Kullam., Mihkli, Hanila, P.-Jaagupi ähävämä 'ähvardama', Mihkli kähär (~ kähär), P.-Jaagupi rähä 'reha'; Harju- ja Läänem. nähä, vähä, lähäv, j. n. e.

Teises silbis kuuldub Vigalas siiski *a* sõnades: sänä 'sina', menä 'mina'.

2) e.

§ 52. α) Sõnades, nagu käē 'käe; käes' (< *käden; *kädessä), mäēv, näēv, kust muiste 1:se ja 2:se silbi vahelt spirant kadunud, ei ole 2:se silbi *e* eeloleva *ä*:ga mitte assimileerinud (samati Mihklis; Kullamaal aga: mäēv 'mäed', näēv 'näeb', säreä väl 'särgi väel', käēv 'käed', j. n. e.). — β) 2:se silbi algupärane *e* on sarnanenud (assimileerinud) eelmise *ü*:ga sõnades ühüēv 'ühed', ühüssä 'üheksa' (vrd. Mihkli, Hanila öhōv, öhōssa). — γ) Muudes Eesti murretes esinevat *e*:d vastavad Vigalas (ka Mihklis ja osalt Pärnu-Jaagupis), iseäranis lõuna-poolses osas, vokaalid *a* ja *ä*, näit.: näēv tulävav 'nad tulevad'.

(*arväs täittä aššē*) olavad 'arvas teda haige) olevat', *nägävān* 'näevad', *tegävān* 'teevad' (vrd. Mihkli sõnakujud: *tulāv* < **tu-lavav* 'tulevad', *olās* 'oleks', *olāv* 'olevat', *teāv* < **tesävān* 'teevad', *nāēāv* 'näevad'; ka ühelt Vindavi liivlaselt olen kuulnud *tulāv* *) 'tuleb'). — *δ*) Suurema osa Eesti murrete ja kirjakeele a:d vastab Vigalas e ainsuse seesütleva (inessiivi) kujudes: *līnnēs* 'linnas', *kōrvēs* 'kõrval', *ištūB laūdēs* 'istub lauas', *kuš kohtēs* 'kus kohas?', *otsēs* 'otsas', *nurkkēs* 'nurgas', (*ākken ô*) *āhmēs* '(aken on) ähmas', *mešēs* (~ *mešās*) 'metsas', j. n. e. Nimetatud häälenähtus esineb osalt ka Lõuna-Kullamaal (*kuš kohēs*, *otsēs*), iseäranis aga Vändras (*līnnēs*, *mešēs*, *lauhtēs* 'laudas') ja Toris (*līnnēs*). — Ka vanemas kirjanduses leiame A. Thor-Helle sõnastikust: „ta on raudes [iness. sng.?), raudus“ (lhk. 167). — *ε*) Mitmete P.-Eesti murrete ja kirjakeele e:d vastab Vigalas i sõnas: *isī* 'ise' (*e* > *i* nähtavaste eelmise *i* ja *s*:e mõjul; ka Kullamaal, Märjamaal, Kirblas *isī*; Mihklis, Hanilas, P.-Jaagupis *isī*). — *ζ*) *e* esineb adverbilõppudes nagu: *užēste* 'uueste', *kōvāste* 'kõvaste', *vanāste* (ka Kullamaal, Hanilas, Mihklis ja Keidlas *-ste*). — *η*) Vokaal *e* on kaugemates silpides sagedaste kadunud: *sugūlaso* 'sugulased', *tēst* 'teised', ehk jälle tummama, helituna püsinud: *sugūlasən*.

3) i.

§ 53. *α*) Mis *-tti* ~ *-tte* lõpulistesse adverbidesse (määr sõnadesse) puutub, esineb Vigala murdes järgmine eufoonia seadus: sõnakujud, millel *-tt-* ees *i* on, lõppevad *-tte*:ga, näit.: *nūrītte* 'nurjapidi, võõriti', *pōžēlītte* 'põigiti', *esītte* 'esiti', *vahēlītte* 'vaheliti', *pusērītte* 'puseriti', *selītte* 'seliti', *servītte* (~ *servētti*) 'serviti', *kūlītte* 'külititi', ehk *-ttä*:ga: *seittä* 'seiti, segamini'; sõnakujud, millel *-tt-* ees aga mõni muu häälik (näit., *u*, *e*) on, lõppevad *-tti*:ga, näit.: *vihūtti* 'vihuti, kiuste', *tu,ūtiti* 'tujuti', *pašsūtiti* 'paiguti', *laiūtiti* 'laiuti', *mešmētti* 'mitmeti', *servētti* (~ *servītte*) 'serviti', j. n. e. — *β*) Omadus- ja nimisõnade *-line*, *-ine* ja *-mine* lõppudes on Vigalas (samati ka Kullamaal, Hanilas ja Mihklis) sündinud muutus *i* > *e*: *keīblene*

*) Dr. L. Kettunen'i teadaande järel on Liivis harilikum siiski kuju *tulūb*.

(f) 'kelbline, viitlik, hüütras (tee)', *salmläene* (pü) 'salmiline (puu)', *pääläne*, *süäläne*, *karväläne*; *lamrène* 'lambur', om. *lamrèse*; *peälmäne* 'pealmine', palj. *peälmäsen*, *alümene*, *toëmettämene* 'toimetamine', *kõimäne* 'käimine', *külmäne* 'kuulmine', *eësmäne* 'eksimine', j. n. e. — γ) Nagu ka suuremas osas Põhja-Eesti murretest, esineb Vigalas *e* (kirjakeeles sagedaste esineva *i* asemel, mis tulnud nähtavaste lõunapoolsetest murretest) *-er* ja *-el* lõpuliste laensõnade muutelõppudes: *karvõler* 'kardulid', *miiklil* 'Mihklil', *jäärõd* 'jäägrid', j. n. e. — δ) Eesti murretes harilikult esineva *i* asemel on Vigalas *e* sõnades: *äkkèlväne* 'äkiline, äkildane', *lühèvalt* 'lühidalt' (viimane vististe laen P.-Jaagupi murdest, kus, samati kui Mihklis, Audrus, Tõstamaal, Hanilas, Vändras ja Toris, on algupärane *i* sea-duslikult muutunud *h* järel *e*:ks).

Lõpud *-lene*, *-ene*, *-mene* näivad ka väljaspool Läänemaa tarvitusel olevat; neid leiame, näit., Harju- ja Järvamaa rahvalaulude vanemates üleskirjutustes: „*Olleks minno ollemene, Teifeks minno teggemene*“ (Nissi rahvalaul; v. Neus, 44, B, 3–4); „*Kolmas kulla karvalenne*“ (Paide lähedalt; v. Neus, 7, 22). — Vanemas kirjanduses on seesugused *e*-lised kujud Mülleri Jutlustes ainuvalitsevad: *kühmene* 'kutsumine' (lhk. 326), „*ollemesest ninek tahtmesest*“ 'olemisest ning tahtmisest' (lhk. 318, 8), *taedtmene* 'teadmine' (lhk. 318, 17), *üleastmesjet* 'üleastumised' (lhk. 320, 13), *errarikkmene* 'ärrarikkumine' (lhk. 132, 28), j. n. e.

4) *o*, *u*.

§ 54. Tähtsamaks omaduseks, millega Läänemaa ja Põhja-Pärnumaa mured Harju-, Järva- ja Virumaa omadest erinevad, tuleks pidada nähtust, et häälik *o* (niihästi algupärane kui ka endisest *u*:st, *ui*:st tekkinud *o*) on püsinud sõna sees ka esimesest silbist kaugemal. Mihklis on *o* isegi niivõrd üleüldinenud, et vaevalt üheski sõnas enam (algupärast) *u*:d esimesest silbist kaugemal kuuleme. Ka Vigalas näib *o* ja *u* algupärane vahekord ärasegatud olevat. Kõige sagedamini kuuleme *u*:lisi, nende kõrval aga ka *õ*:lisi ja *o*:lisi kujusid. Esimestest, s. o. *u*:listest tuleks nimetada: *kännüü* (~ *-õv*) 'kannud' (nim. kann), *augüü* 'augud', *valüü*, *õlüü*, *uvüü*, *uüüne* 'udune', *luüü*, *vallüü* 'valjud', *näüü*, *irmüü*, *ilüü*, *pesüü* (~ *pesõ*),

lavüs 'mõnus, sünnis' (*lavüs kõrm* 'kindlaste püsti seisev koo-
rem'; selle vastand: *kuρνäis kõrm*), *valüs, orun, talu, kokkù,*
põllun, ovüne (~ *ovõne* ~ *ovene*), *suρνnä, iasü* 'jägu', *ämrikkun*
'ämblikud', *valgün* 'välgud', *nõvü* 'onupoeg (-tütar), tädipoeg
(-tütar), *cousin, cousine*', *nihükke* 'missugune', *sihükke* 'see-
sugune', *vihütti* 'kiuste', *kattüs, rattün* 'rattaid', (*pažlõ* ~)
pažlü sikkü 'palju sigu', *surün, kästün, vanõuma, kasün* 'kas-
vanud', *kukküs, nälõuma, süllütun, koõuma, istü* 'istuda', *tarvit-*
tun, antün, uppün, tikkü ülešse 'tõuse üles!', *nattükse* 'natu-
kese', j. n. e. Häälikud *ó* ja *o* selle vastu kuulduvad järg-
mistes sõnakujudes: *elõ* 'elu', *kiržõ* 'kirju', os. *akko* 'agu',
mettõ 'mitu', *kovõ* ~ *kovõ* 'kodu', *läks kovõ* ~ *kožõ* 'läks koju',
kovõs (iness.), *kožtõ* 'kodunt', *mäsõn* 'vurrud, mokahabe', *õmè*
tulõn sattu 'homme tuleb sadu', *kohõ* 'kohut', *pažlõ* (~ *pažlü*)
'palju', *õlõttõ* 'hooletu', *iinnõttõ* 'inetu', om. *arñõ*, *pani ovèse*
vättõ, om. *käsõ*, os. *käskõ, kañnõn* (~ *kañnün*), *kõhõs* 'kohus',
ovõne (~ *ovüne*), *jahõn* 'jahud', *kaρνõlev* 'kardulid', *kaõhõ*
'kahju', *pesõ* (~ *pesü*), *kõhõn, ažõma* 'kiruma, siunama', *mat-*
tõššev, iimmäreõne, koõõma 'koguma', *mä kokkõ* 'ma kogun',
kasõma 'kasuma', *kaρνõn* 'kadunud', *koρνõttama, sõžrvõv*, j. n. e.

Sünkope (vokaali väljalangemine sõna seest).

§ 55. Muiste lahti olevast teisest silbist ja kaugemalt on lühikesed vokaalid *i, ü, u, ä, e, a* välja langenud ajasõna kujudes: *topmä* 'toppima', *topvån* 'topivad', *näkvån* 'näkivad', *mängvån* 'mängivad', *õpmä* 'õppima', *õpvån* 'õpivad', *õsmä* 'otsima', *suñvmä* 'sundima', *suñvån* 'sunnivad' (Kullam. *suñ-
nvan*), *käskmä* 'käskima', *räkvån* 'räägivad', *tinmä* 'teenima', *pühkmä* 'pühkima', *pühkvån* 'pühivad' (Kullam. *pühkivan*); *õžrmä* 'hõeruma', *tilkmä* 'tilkuma', *tilmä* '(üles) tõusma, под-
ниматься; взбираться', *tilsi* 'tõusin', *kukmä* 'kukkuma', *uskšv*
'uskusid', *kiskvån* 'kisuvad' (Kullam. *kiskivan*), *kutsmä* 'kutsu-
ma', *raimä* 'raiuma', *raiši* 'raiusin', *istvån* 'istuvad' (üldkeeles
istuvan; Kirblas *istuvan*), *istsi* 'istusin', *tukši* 'tukkusin'; *känmä*
'käänama', *kõlmä* 'keelama', *põrmä* 'pöörama'; *suišmä* 'suitse-
ma', *vätsi* 'vaatasin', j. n. e. Neile lisaks tuleksid nimetada
veel sõnakujud: *eksmène* 'eksimine', *entsõv* 'endised', *lälätsev*
'laulatused', *ampsõšt* 'ammusest' j. n. e.

§ 56. Muiste kinni olevast teisest silbist on vokaal väljalangenud sõnakujudes: *tēstā* (< **teisittāin*) 'hiljuti', *estē*, *estēs* 'esiti, esiteks'; *kāstūd* 'käsitud', *kistūd* 'kisitud'. Teises silbis ja kaugemal on tegeviku kesksõna (partits. akt.) -*nud* lõpust vokaal *u* välja langenud: *kadōnd* 'kadunud', *kōļnd* (rõhulisena aga sagedaste: *kōļnūd*), *idānd* 'jäänud', *kasūnd* 'kasvanud', *uḗḗnd* 'uipunud', *tīnd* 'toonud'. Viimane nähtus on omane ka muude umbruskonna murretele (Kullam., Märjam., Mihkli; — Hanilas ja Lihulas aga: -*nud* > -*n*).

b) Diftongid.

Vokaalide kontraktsioon.

§ 57. Siin tuleks esiti tähendada, et *ä*- ja *e*-tüveliste ja -*ne*- (-*se*-) nominate paljuse osastavates spirandi *δ* kadumise läbi sündinud diftongides on sulanud järgmine komponent eelmisega ühte (*i-ä* > *iä* > *ī* > *i*; *i-a* > *iā* > *ī* > *i*): *ārģi* 'hārgi'; *sēni* 'seenesid', *tāhtī* 'tähti, tähtesid', *sūsī* (~ *sūsā*) 'süsa', *kāssī* (~ *kāssā*) 'käsa', *naḗsi*.

Ka seesuguste *u*-liste nominate paljuse partitiivides, nagu: *tenrēkkud* 'tūdrukuid', *rättīkkud* 'rätikuid', on ainult diftongi esimene komponent *u* alal hoidunud. Viimaste analoogiat on jälginud ka *ai* diftongilised kujud nagu *āstūd* 'aastaid' (< **āstayita*), *sāppūd* 'saapaid' (< **sāppahita*), *varēūd* 'vargaid' (< **varkahita*), *ammūd* 'hambaid' (< *hampahita*), *teḗnūd* 'teibaid' (< **teipähitā*), *tugēvūd* 'tugevaid', *kōrmūd* 'koormaid', *kadācūd* 'kadakaid', *rattūd* 'rattaid', *pilḗppūd* 'pilpaid', *vasīkkud* 'vasikaid', *ohākkud* 'ohakaid', j. n. e. (Mihklis samati).

§ 58. Ka muistse vokaalidevahelise konsonandi väljakukkumise tagajärjel sündinud diftongisid *eī*:d ja *aī*:d edustab Vigala murdes diftongi järgmine komponent *i*: *tōrīd* (< **tōrehita*) 'tooreid', *ōnīd* 'hooneid', *ākīd* 'äkkeid', *ōḗīd* 'õigeid', *mōttīd* 'mõtteid', *ērīd* 'herneid', *raskīd* (< **raskedita*) 'raskeid', *pimēdīd* 'pimedaid', j. n. e.

C. Vokaalide kvantiteedid (täishäälikute välted).

§ 59. Ülemal (v. § 27) kõnelesime Vigala murde konsonantide pikkuseväldetest. Ka vokalismuse poolest pakub nimetatud murre samasuguseid iseäraldusi, erinedes selle poolest teravalt Põhja-Pärnumaa ja Läänemaa murretest eriti ja Põhja-Eesti murretest üleüldse. Nõnda kuuleme, näit., Vigalas Põhja-Eesti murretele hariliku ülipika täishääliku asemel pikka järgmistes kujudes: *viia* 'viia' (P. Eestis harilikult: *viia*), *juua* 'juua' (P. E. haril.: *juu*), *sāda* 'saada' (P. E. haril.: *sāda*), *kūlda* 'kuulda' (P. E. haril.: *kūlda*), *kūlnud* 'kuulnud' (P. E. haril.: *kūlnud*), *jāda* 'jääda' (P. E. haril.: *jāda*), *kēs* 'keesin' (P. E. haril.: *kēs*), *tōle tulēma* 'tööle tulema' (P. E. haril.: *tōle t.*), *eḱ kēla* 'ei keela' (P. E. haril.: *eḱ kēla*), *vättānd* 'vaadanud' (P. E. haril.: *vāvānd* ehk *vättānd*), *pōrāb* 'pöörab' (P. E. haril.: *pōrāb*), *tāda* 'teada' (P. E. haril.: *teada*), j. n. e. Nõrk aste näib üleüldse iseloomustavat ajasõna infinitiivi, partitsiibi, oleviku ja mineviku kujusid, ning nimisõna ainsuse illatiivi. Nende kõrval kuulduv aga ka tugeva-astmelisi kujusid, peaaesjalikult, nagu seda oodata võib, verbaalses illatiivis, algupäraselt kolmesilbilistes ajasõna infinitiivides, nimisõna paljuse kujudes, j. n. e., näit.: *viimā* 'viima', *sāmū* 'saama', *jāmā* 'jääma', *kānmā* 'käänama', *kēlmā* 'keelama', *nītmā* 'niitma'; — *kīkkū* 'kiikuda', *rākkū* 'rääkida'; — *rōppen* 'roopad', *pōsād* 'põesad', *sāppūd* 'saapaid', *tōrīd* 'tooreid', *rāvā* 'kraavisid', *sāvūs* 'seadus', j. n. e.

Diftongide edustusega on asjalugu samasugune. Nõrnga-astmelised on järgmised kujud: *süüia* 'süüia' (P. Eestis haril.: *süüia*), *kōüia* 'käia' (P. E. haril.: *käüia*), *keüia* 'keeda' (P. E. haril.: *kēda*); ka Mihklis *keüia* ~ *kēda*, *õitsēnd* 'õitsenud' (P. E. haril.: *õitsēnd*), *õitsēnd*, *lōēda* (Mihklis samati) 'leida' (P. E. haril.: *lēda*), *kuūvāb* (Mihklis samati) 'kuiva' (P. E. haril.: *kuūvāb*), *lōikkās* 'loikas' (P. E. haril.: *lōikkās*), *vāikkē* (Kullam. ja Märjam. samati) 'väike' (P. E. haril.: *veikkē*, *vāikkē*), *vāikkēsēd* 'väiksed', *tulē meüia* 'tule meile', *teüia* 'teile, teie juurde' (P. Jaagupis aga: *meüia*, *teüia*), j. n. e. Nende kõrval kuulduvad teadagi tugevad astmed: *õitsemā* 'õitsema', *nōipāma* 'noiduma', *raimā* 'raiuma', *kōimā* 'käima', *õermā* 'hõeruma'; — *õērū* 'hõeruda', *laēv* 'laevade', *teüūd* 'teibaid', *õēid* 'õigeid', j. n. e.

Lõuna-eestilised jooned Vigala murdes.

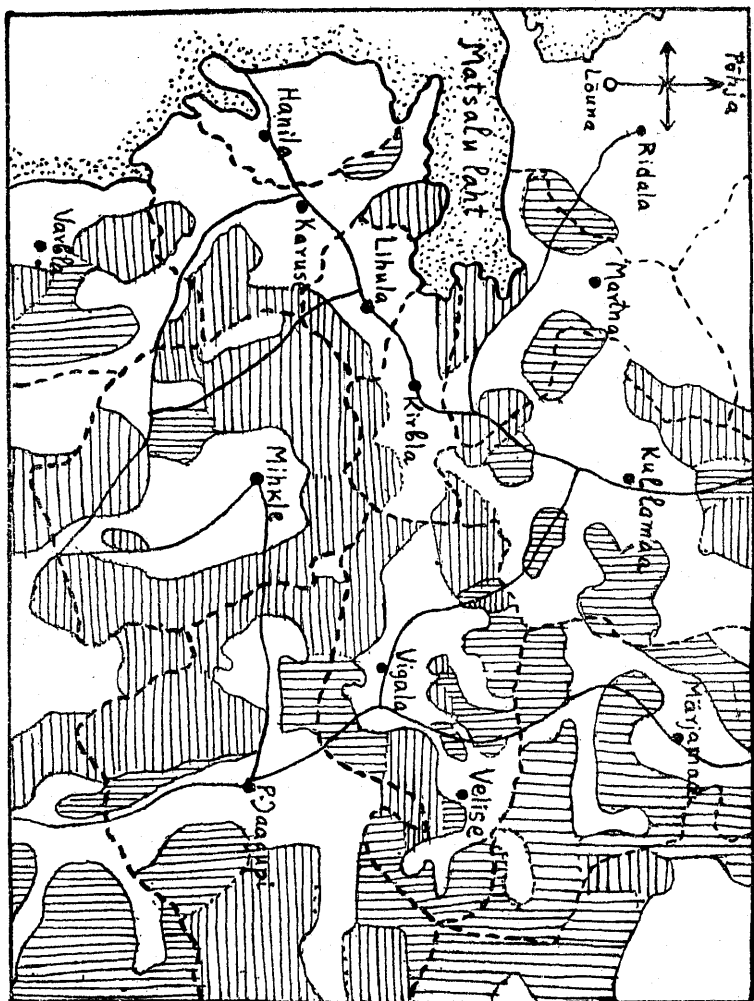
Konsonantism.

- 1) *kl-* > *l-*, *kr-* > *r-*, *pl-* > *l-*, *pr-* > *r-*, *tr-* > *r-* (Viljandi murdega ühine). V. § 1.
- 2) *n*, *d*, *e* gemineerimine teatavatel kordadel (§ 2).
- 3) *-tr-* : *-dr-*, *-pl-* : *-vl-*, *-pr-* : *-br-*, *-kl-* : *-el-*, *-tp-* : *-vp-* (§ 4).
- 4) *-ks-* > *-ss-*, *-šs-*, *-š* esimesest silbist kaugemal (§ 5).
- 5) *-ts-*:*e* esinemine *-ne* tüvelistes nominates (§ 6).
- 6) *δ* > 0 rõhulise silbi järel ka *i*-, *u*-tüvelistes verbides (§ 10).
- 7) *-n* > 0 ajasõna 1:se isiku lõpus (§ 17).

Vokalism.

- 1) Esimeses silbis teatavates sõnades esinev *a* (*ä* asemel). V. § 33.
- 2) Keskkõrgete pikkade vokaalide kõrgenemine ($\bar{e} > \bar{e}$, \bar{i} ; $\bar{e} > \bar{e}$, \bar{i} ; — $\bar{o} > \bar{o}$, \bar{u} ; $\bar{o} > \bar{o}$, \bar{u} ; — $\bar{o} > \bar{o}$, \bar{u} ; $\bar{o} > \bar{o}$, \bar{u}). V. §§ 44—46.
- 3) *-i* lõpuliste ja *-u* lõpuliste diftongide edustus: $a\grave{x}$: $a\check{x}$, $o\grave{x}$: $o\check{x}$, $\bar{o}\grave{x}$: $\bar{o}\check{x}$, $u\grave{x}$: $u\check{x} \sim \bar{o}\check{x}$, $e\grave{x}$: \bar{e} ; — $a\grave{y}$: \bar{a} , $a\grave{y}$: $a\check{o}$, $\bar{o}\grave{y}$: \bar{o} , $\bar{o}\check{o}$ (V. §§ 48, 49).
- 4) Esimesest silbist kaugemal oleva *ä* alalhoidumine (§ 51).
- 5) *o* esinemine esimesest silbist kaugemal (§ 54).
- 6) Vokaali seestheide (sünkope) *i* ja *u* tüvelistes ja ka muudes ajasõnades (§ 55).

Lõuna-Läänemaa ja Põhja-Pärnumaa kaart.

Sood ja rabad.

Suuremad metsad.

----- Kihelkonna piir.

———— Suurem maantee.

Sisukord.

	Lehek.
Sissejuhatuseks	3
<i>Transkriptsioonimärkide seletuseks</i>	5
I. Konsonandid	7
A. Helita klusiilid	7
1. <i>Sõna algul</i>	7
2. <i>Sõna sees</i>	8
a) Silbi algul	8
b) Silbi lõpul	9
B. Helita klusiilide nõrgad vasted	11
<i>Silbi algul</i>	11
a) Rõhulise silbi järel	11
b) Rõhuta silbi järel	12
C. Spirandid	12
D. Nasaalid	14
E. Likvidad	15
F. Poolvokaalid	15
G. Konsonantide kvantiteetid	18
H. Konsonantide palataliseerimine	19
a) kons. + <i>i</i>	19
b) gemin. kons. + <i>i</i>	20
c) konsonantide tähendus + <i>i</i>	20
d) <i>i</i> : <i>i</i> eel	20
II. Vokaalid	22
A. Esimese silbi vokaalid	22
1. <i>Lühikesed vokaalid</i>	22
2. <i>Pikad vokaalid</i>	26
3. <i>Diftongid</i>	29
a) <i>i</i> :ga lõppevad diftongid	29
b) <i>u</i> :ga lõppevad diftongid	30
c) <i>ü</i> :ga lõppevad diftongid	30
B. Esimesest silbist kaugemal olevad vokaalid	30
a) <i>Lühikesed vokaalid</i>	30
Sünkope	34
b) <i>Diftongid</i>	35
Vokaalide kontraktsioon	35
C. Vokaalide kvantiteetid	36
Lõuna-eeslised jooned Vigala murdes	37
Lõuna-Läänemaa ja Põhja-Pärnumaa kaart	38

Kbl. 150
VR Rkpl nr. 24
Nr. 170213

Ar 917
S22reste